

‘ZOALS HET WAS...’ EN ‘NOOIT MEER ZAL ZIJN’

Buysse in Russische vertaling

door

Heili Verstraete en Piet van Poucke

Inleiding

Wie aan het werk van Cyriel Buysse denkt, legt wellicht niet direct een link met Rusland. Hoe sterk en aangrijpend zijn beschrijvingen van het leven op het Vlaamse platteland ook zijn, het lag en ligt niet voor de hand dat Russische lezers een boodschap zouden hebben aan het naturalisme van de Nevelse bellettrist. Toch werden twee werken van Buysse in de taal van Poesjkin vertaald, één is verschenen tien jaar vóór de Russische revoluties; één tien jaar erna:

Кирилл Бейс. ‘Благотворительное дело’. *Вестник иностранной литературы: ежемесячный литературно-исторический журнал*. 1907 (август), с.231-239.

Пер.: А. Полторацкая.

Сириэль Бюисс. *Так было...* Ленинград: Прибой. 1927 (214 с.)

Пер.: Д. Лившиц.

De eerste titel is *Blagotvoritel'noe delo* (Werk van barmhartigheid)¹, de vertaling van *Het hofje*. Het verhaal is verschenen in *Vestnik inostrannoj literatury: ežemesjačnyj literaturno-istoričeskij žurnal* en werd vertaald door A. Poltoratskaja.

Het tweede is *Tak bylo...*, de vertaling van de roman *Zoals het was...*, verschenen in 1927 bij de uitgeverij Priboj te Leningrad, en vertaald door D. Livsjits.

In dit artikel zullen wij proberen die vertalingen te plaatsen tegen de politiek-historische context in Rusland. Wij gaan daarvoor niet alleen dieper in op de macrostructuur (de grote gebeurtenissen in de Russische geschiedenis), maar ook op de omstandigheden die op het microniveau (de vertaalsters, de uitgeverijen) tot de vertalingen hebben geleid.

Tot slot worden niet alleen de processen, maar ook de resultaten van het vertaalwerk tegen het licht gehouden. Wij gaan na op welke manier de werken van Buysse vertaald zijn en of we een verklaring kunnen suggereren voor de gekozen vertaalstrategieën. De enige recensie die we hebben kunnen ontdekken (van *Zoals het was.../ Tak bylo...*) wordt (in vertaling) in extenso in dit artikel opgenomen.

Vooraleer de twee vertalingen te bespreken gaan we kort in op een probleem dat specifiek is voor vertalingen uit talen met een Latijns alfabet in talen met Cyrillisch schrift.

In zulke vertalingen valt de transcriptie van eigennamen meteen op. Bij de Russische vertalingen van de auteursnaam ‘Cyriel Buysse’ is dat des te meer het geval, omdat het wel om twee verschillende auteurs lijkt te gaan.

¹ Voor Russische namen (antroponiemen, toponiemen) wordt in de eigen tekst de conventionele Nederlandse transcriptie van het Russische alfabet zo consequent mogelijk gebruikt. Voor namen van uitgeverijen, titels van tijdschriften en literaire werken, citaten, verwijzingen en eindnoten wordt de schrijfwijze van de brontekst / brontaal gebruikt, bij Russische bronteksten het cyrillisch of de internationale wetenschappelijke transcriptie. Om Russisch onkundigen het lezen niet nodeloos te bemoeilijken wordt alleen in de eindnoten en de bibliografie Russisch in cyrillisch alfabet gebruikt, enkele uitzonderingen niet te na gesproken.

Bij *Het hofje* (1907) is de naam ‘Cyriel Buysse’ getranscribeerd als ‘Kirill Bejs’, bij *Zoals het was...* (1927) als ‘Siriël’ Bjuiss’ (internationale transcriptie). Wat in het Russisch de volgende woordbeelden oplevert:

(1907)	Кирилл Бейс
(1927)	Сириэль Бюисс

Bij de bepreking van de vertalingen komen we nog terug op het probleem en het belang van de transcriptie. Voorlopig beperken wij ons tot enkele vaststellingen over de vertalers, i.c. de vertaalsters, van Buysse's werk. Uit de eerste transcriptie van de familienaam kunnen we al afleiden dat Poltoratskaja, de vertaalster van *Het hofje*, alvast niet Nederlandsonkundig was, wat haar in de Russische vertaalwereld van die tijd toch een vrij unieke positie gaf. Maar ze heeft Buysse's voornaam wel gerussificeerd.

Dat het tweede werk door Livsjits uit het Frans is vertaald weten we al uit het colofon, en het wordt ook bevestigd door de schrijfwijze van de auteursnaam. ‘Cyriel’ en ‘Buysse’ zijn te beschouwen als Vlaamse realia die verknoopt zijn met het Nederlands, een taal die Livsjits blijkbaar niet beheerst. Zij moet namelijk zijn uitgegaan van een Franse transliteratie, wat de uitspraak van de naam heeft beïnvloed.

Naast de verwarring die de twee verschillende schrijfwijzen kan creëren, hebben die ook consequenties voor de on-Nederlandse manier waarop de Russische lezer Buysse's naam zal uitspreken.

ill.1_Hofje_kop = hoofding verhaal
bijschrift:

Blagotvoritel'noe delo, Cyriel Buysse's verhaal Het Hofje, met de vermelding 'vertaald uit het Hollands'.

Het hofje

Dat men in 1907 precies *Het hofje* van Buysse heeft vertaald ligt niet zo voor de hand. Het verhaal van nauwelijks vijftien bladzijden is zeker niet het bekendste werk van Buysse. Het is één van de acht schetsen die onder de overkoepelende titel *'n Dorpje* opgenomen werden in de verhalenbundel *In de natuur* (1905). Met die bundel, die Van Parys (2007: 341) een ‘elk-wat-wils-bundel’ noemt, bewijst Buysse in 1905 dat hij in heel wat opzichten gebroken heeft met de naturalistische werken waarmee hij de banvloek van de katholieke kerk over zich geroepen had, maar dat lijkt niet direct de reden waarom *Het hofje* geselecteerd werd voor vertaling in het Russisch.

Het hofje brengt het relaas van de koppige zwerver Peetje Raes en zijn weigering om zijn vrijheid op te geven in ruil voor zekerheid, wat hem uiteindelijk het leven kost. Als centraal thema komt de vraag naar voren welk soort leven de voorkeur verdient: dat van het *gouden kooitje*, waarbij de mens (een groep zwervers in dit geval) kiest voor materiële zekerheid (het leven in het *hofje*), of dat van de individuele vrijheid (van het zwerversbestaan) en de risico's die een dergelijk leven met zich brengt. Buysse laat in het midden welke optie voor hem zijn voorkeur zou wegdragen, maar opvallend is wel het fatalisme waarin het verhaal gedrenkt is. De vrijheidslievende Peetje Raes gaat uiteindelijk ten onder aan zijn koppigheid, maar het lot heeft voor hem nog een cynisch grapje in petto: uitgerekend in het *hofje* blaast de zwerver zijn laatste adem uit, terwijl hij zich tegen opname daarin zo hard afgezet heeft.

Het is opmerkelijk dat een dergelijke schets van het Nevelse dorpsleven al in 1907 in een Russische vertaling verscheen, te meer omdat de eerste Duitse vertaling pas in 1917 het licht

zag (Van Doorslaer 2000: 148). Toen waren al heel wat andere en bekendere werken van Buysse vertaald in het Duits (voor een volledig overzicht, zie: Van Doorslaer 2000: 147-153).

Voor God en Tsaar

Dat Buysse zijn debuut in de Russische cultuur maakte via de vertaling van *Het hofje* berust echter niet op louter toeval. Het eerste decennium van de twintigste eeuw kan in Rusland op zijn minst woelig genoemd worden: talloos zijn immers de stakingen en protestbetogingen tegen het autocratisch regime van tsaar Nikolaj II en tegen de armzalige levensomstandigheden waarin de meeste Russen trachtten te overleven. Niet voor niets staat 1905 in de Russische geschiedenis geboekstaafd als het jaar van de eerste – weliswaar mislukte – Russische revolutie. ‘De industriële revolutie van de jaren ’80 en ’90 had voor een aanzienlijke uitbreiding van de klasse van fabrieksarbeiders gezorgd. De levensomstandigheden van deze arbeiders lieten, zoals elders in de vroeg-industriële wereld, veel te wensen over’ (Bezemer 1994: 203) en de pogingen van de tsaar om de sociale onrust te milderen, hadden uiteindelijk een averechts effect. Toen het leger op *Bloedige zondag* (9 januari 1905) ook nog het vuur opende op een ongewapende groep demonstranten die een petitie wilden overhandigen aan de tsaar, volgde in het hele land een golf van stakingen.

De roep om democratisering werd uiteindelijk zo groot dat tsaar Nikolaj II zich genoodzaakt zag om op 17 oktober 1905 een baanbrekend manifest te ondertekenen dat voorzag in de oprichting van een Rijksdoema, een verkozen ‘parlement’, dat evenwel weinig beslissingsmacht had en vooral op zoek moest naar een werkbare ‘modus vivendi’ met de tot dan toe autocratische *imperator* van Rusland. De geschiedenis van de eerste twee Doema’s is dan ook veelzeggend. De eerste Doema (1906) werd na iets meer dan twee maanden ontbonden, de tweede Doema (1907), die veel radicaler was en meer ‘linkse’ verkozenen telde, was een soortgelijk leven beschoren: na drie maanden en een hele reeks conflicten met de tsaar en zijn regering werd ook deze volksvergadering op 3 juni 1907 ontbonden.

De literaire wereld kon in deze context van politieke en maatschappelijke veranderingen uiteraard niet afzijdig blijven, ondanks de strenge censuur die gold voor alle uitingen van artistiek scheppend denken. Een van de eerste literaire werken die later tot het ‘socialistisch realisme’ gerekend zouden worden, *De moeder* van Maksim Gorki², verscheen uitgerekend in 1907. Bij gebrek aan georganiseerde democratische inspraak lieten ook de literaire tijdschriften³ van die tijd zich niet onbetuigd en publiceerden origineel Russische en vertaalde werken van veelal sociaal georiënteerde schrijvers.

Het Petersburgse tijdschrift dat *Het hofje* publiceerde, de *Vestnik inostrannoï literatury* (De bode van de buitenlandse letterkunde), was in de eerste plaats een commercieel tijdschrift dat als doel had de Russische lezer kennis te laten maken met de belangrijkste werken uit de West-Europese literaturen⁴. Hierbij kwamen zowel klassiekers (Sophocles, Balzac, Hofman, Hugo, Mérimé) als tijdgenoten (Jerome, Doyle, Zola, Ibsen, Kipling, Stevenson, Twain) aan bod, maar het tijdschrift had omstreeks 1907 toch wel een duidelijke voorkeur voor twee moderne stromingen van dat moment.

² Максим Горький (Алексей Максимович Пешков – 1868-1936). We verwijzen in dit artikel vaker naar Gorki, vooral om de maatschappelijk belangrijke rol die hij heeft gespeeld, binnen en buiten Rusland.

³ Literaire tijdschriften hebben in Rusland altijd een heel belangrijke rol gespeeld. Traditioneel verschenen literaire werken pas in boekvorm nadat ze al eens aan het lezerspubliek voorgelegd waren in een tijdschrift, waarin romans soms in diverse afleveringen, in de loop van een aantal maanden gepubliceerd werden (zie ook *tolstye žurnaly* infra).

⁴ Kratkaja lit. enc. 1962-1978 (<http://feb-web.ru/feb/kle/Kle-abc/ke1/ke1-9472.htm>). In de tekst als *Vestnik* afgekort.

De publicatie van vertaalde ‘consumptieliteratuur’ (detectives, thrillers, science-fiction, avonturenromans, reisverhalen) lag in de lijn van de ‘modernistische’ tendensen die rond de eeuwwisseling populair werden binnen een bepaalde groep Russische auteurs. Aangezien die genres nog quasi onbekend (en onbemind) waren in Rusland, haalden de auteurs hun inspiratie veelal in het Westen. Vertalingen waren hierbij nodig om het tekort aan degelijke ‘lichte lectuur’ in de eigen cultuur zo snel mogelijk op te vullen: ‘[i]n Russia and East Central Europe, where native authors have produced comparatively few good books of adventure and travel, mystery novels, thrillers and light comedy for the theater, translation has traditionally filled this gap’ (Friedberg 1997: 203). Het zou nog duren tot na de revoluties van 1917 vooraleer het ‘lichtere genre’ in de literatuur definitief zou doorbreken en er een aantal satirici en absurdisten zou opstaan die radicaal zouden breken met het utilitair karakter dat zo prominent aanwezig was in de grote werken van de Russische realisten. Dat ze zich daarbij spiegelden aan voorbeelden uit het Westen hielden ze niet eens geheim. Een van de literaire groeperingen uit de jaren 1920 noemde zich zelfs de *Serapionovy brat’ja*, naar het voorbeeld van de Duitse *Serapionsbrüder*, de literaire kring die door E.T.A. Hoffmann in het begin van de negentiende eeuw opgericht werd in Berlijn.

De tweede stroming die prominent aan bod kwam in *Vestnik* en andere tijdschriften was die van het realisme, in alle mogelijke vormen. De voorkeur ging hierbij uit naar de meest extreme en rauwste variant van het realisme, het naturalisme. Ook deze ‘aanvoer’ van vertaald buitenlands werk, met Emile Zola op kop, was net als bij de consumptieliteratuur bedoeld om het hiaat in de Russische cultuur op te vullen. Slechts een handvol Russen, onder wie Vsevolod Garsjin (1855-1888) en Pjotr Boborykin (1836-1921) hebben zich ooit – zonder veel succes – tot het naturalisme bekend. Ivan Toergenev (1818-1883), die zich nochtans graag profileerde als een vooruitstrevend schrijver en die als criticus zowel in Frankrijk als in Rusland aanzien genoot, liet zich zelfs uitgesproken negatief uit over de werken van Zola en Edmond de Goncourt: ‘Ils ne marchent pas sur le chemin de la vérité et inventent beaucoup trop. Leur littérature pue la littérature’ (Troyat 1985: 189).

ill.2_Hofje_inhoud *bijschrift:*

De inhoudsopgave van het tijdschrift Vestnik inostrannoï literatury (augustus 1907). Buysse's verhaal is het eerste in de reeks Minjatjoery.

Het lijstje met auteurs die in 1907 uit het Nederlands in het Russisch vertaald werden kan de interesse voor buitenlandse naturalisten alleen maar bevestigen: er verschenen niet minder dan negen vertalingen uit het Nederlands, wat naar de normen van de tijd een opmerkelijk aantal was. Het gaat om slechts vier verschillende auteurs: Louis Couperus, Herman Heijermans, Multatuli en... Cyriel Buysse (Scheltjens 2003: 162; 184; 198-200; 214-222). De eerste drie waren voor Russische lezers al geen onbekenden meer, Buysse was echter een nieuwe naam in het lijstje en tegen het licht van die andere vertaalde auteurs lijkt het vreemd dat niet zijn meest naturalistische werken gekozen werden, maar een kortverhaal waarin Buysse zich eigenlijk heel wat milder toont dan in eerder werk.

Werk van barmhartigheid

We hebben het gissen naar de precieze redenen van vertaalster Anna Poltoratskaja om uit de talrijke verhalen van Buysse net *Het hofje* te kiezen. Briefwisseling of memoires waarin gealludeerd wordt op deze vertaling of waarin vertaalproblemen besproken worden, hebben we niet kunnen traceren. Toch is de keuze van de vertaalster niet zo onverwacht.

Poltoratskaja was wel geen grote naam in de Russische vertalerswereld, maar met Buysse was ze niet aan haar proefstuk toe. In de jaren voor 1907 had ze al drie korte werken van de *ethica* Augusta de Wit (Scheltjens 2003: 253) vertaald, die eveneens in literaire tijdschriften verschenen, een in *Vestnik* (1902) en twee in *Mir Božij* (1903, De wereld van God). Vooral de naam van dat tweede tijdschrift is opvallend. Anders dan men zou kunnen verwachten, was dit geen religieus georiënteerd maandblad, maar een periodiek dat zelfs op de belangstelling van Vladimir Lenin kon rekenen en zich net als *Vestnik* toelegde op de publicatie van literatuur van Russische (Gorki, Boenin, Koeprin) en buitenlandse realisten (Daudet, Zola, Wells, Kipling)⁵. Later zou Poltoratskaja in *Vestnik* ook nog vertalingen van Jan Eigenhuis (1908) en Herman Heijermans (1912) publiceren.

Poltoratskaja blijkt dus een voorkeur te hebben voor Nederlandse kortverhalen met een sociale inslag, maar dat alleen is geen afdoende verklaring voor de keuze van *Het hofje*, dat in het Russisch de titel ‘Werk van barmhartigheid’ kreeg. Naar alle waarschijnlijkheid werd het thema door haar (of de uitgever) zeer geschikt geacht voor een Russisch publiek. De keuze waar Peetje Raes en *zijn* zwervers in het verhaal voor geplaatst worden, tussen een zorgeloos leven in een *gouden kooitje* en een risicovol leven in perfecte vrijheid was alvast een belangrijk discussiepunt in de Russische maatschappij. Het meest opvallende literaire werk waarin dit thema centraal staat, is de fameuze *Legende van de Grootinquisiteur* die Fjodor Dostoevski (1821-1881) als een afzonderlijk hoofdstuk verwerkte in zijn magnum opus *Broers Karamazov* (1879-80). De setting verschilt fundamenteel van die van Buysse want de handeling speelt zich af in het Sevilla van de zestiende eeuw, waar in volle inquisitietijd plots Christus ten tonele verschijnt. Hij wordt stante pede gearresteerd en ondergaat in de gevangenis een lange monoloog van de grootinquisiteur, die hem verwijt met zijn evangelische boodschap de mens te veel keuzevrijheid te hebben gegeven. Volgens de grootinquisiteur zijn de mensen te zwak om die keuzes aan te kunnen. Hij pleit integendeel voor het *geluk* van de beperkte vrijheid, waarin mensen niet zelf kiezen maar de beslissingen volgen die in hun plaats genomen worden: een explosief onderwerp in het Rusland van het einde van de negentiende eeuw, waarin socialistische groeperingen steeds radicaler streefden naar de bevrijding uit de beknelling van het autoritaire tsaristische regime.

Censuur en autocensuur

Poltoratskaja's vertaling van *Het hofje* is representatief voor de heersende tradities op het vlak van literair vertalen in het Russisch en illustreert mooi de verregaande inmenging van de overheid in culturele kwesties. De Russische maatschappij was in het begin van de twintigste eeuw, zeker op politiek en sociaal vlak, relatief gesloten voor invloeden van buitenaf. Alleen de allerrijksten, de aristocraten, samen met een deel van de opkomende burgerij hadden door hun talenkennis – het Frans was al decennia de voertaal onder aristocraten – toegang tot informatie over het leven in West-Europa, maar zij werden uiteraard niet direct als een bedreiging voor het keizerlijk regime beschouwd. Het (voor de staat gevaarlijker) lezerspubliek dat aangewezen was op Russische vertalingen kreeg vooral *gekuiste* versies van buitenlandse werken te lezen. Daaruit was alles wat vreemd en schokkend leek zorgvuldig verwijderd door de censor. *Vrije* vertalingen, die in heel wat gevallen overigens neigden naar heuse adaptaties, waren eerder norm dan uitzondering.

Hoewel Poltoratskaja een voorbeeldige en allerminst *ontrouwe* vertaling afgeleverd heeft, brengt een detailanalyse van de vertaling een aantal opvallende vertaalkeuzes aan het licht, die onder te brengen zijn in een aantal categorieën.

⁵ Kratkaja lit. enc. 1962-1978 (<http://feb-web.ru/feb/kle/kle-abc/ke4/ke4-8494.htm>).

Een van de belangrijkste problemen waarmee een literair vertaler te maken krijgt is de vertaling van realia, voorwerpen of abstracte begrippen die wel voorkomen in de cultuur van de brontekst maar niet gekend zijn in de cultuur van de vertaler, zoals *stuivers* bijvoorbeeld, *klompen* of *jenever*. Poltoratskaja is met de cultuurgebonden referenties in de tekst al bij al relatief trouw omgegaan en heeft op de meeste plaatsen gepoogd haar lezer een idee te geven van de precieze betekenis. *Klompen* worden verklaard als ‘houten schoenen’, *jenever* als ‘jeneverbessenvodka’. Alleen met de *stuiver* had ze blijkbaar moeite: de ene keer wordt het begrip gewoon weggemoffeld achter de aalmoes waarvan hij deel uitmaakte, de tweede keer kiest ze voor het Nederlandse leenwoord *stejver* waarbij de meeste Russen zich waarschijnlijk niet zo veel konden voorstellen.

Een groter vertaalprobleem, waar vertalers in alle talen en tijdperken mee worstelen is ‘afwijkend’ taalgebruik, in het geval van Buysse het Nevelse dialect, waarmee vooral de dialogen in *Het hofje* doorspekt zijn. Dat net in die passages het grootste aantal woorden is weggevallen, laat vermoeden dat de vertaalster een aantal ervan, waaronder heel wat scheldwoorden, eenvoudigweg niet begrepen heeft of het de moeite niet waard vond om ze te behouden. De rest van de dialectpassages zijn, zoals het literair vertalers ook nu nog aangeraden wordt, genormaliseerd tot standaard Russisch, waardoor Buysse's taaleigen niet meer volledig tot zijn recht komt.

Geheel in de lijn van de vaststelling van Maurice Friedberg (1997: 142) dat ‘[p]assages that, in the censor’s opinion, showed a lack of respect for the authority of Church or state [...] were mercilessly blotted out’ vertoont ook de vertaling van *Het hofje* sporen van manipulatie in die fragmenten waar de kerk of de staat (twee onlosmakelijk met elkaar verbonden begrippen in tsaristisch Rusland) direct of indirect ter sprake komen. Buysse's licht ironiserende verwijzing naar de ‘schetterende *Brabançonne*’ (HH 1135)⁶, gespeeld door de dorpsfanfare wordt in de vertaling gereduceerd tot een veel neutraler ‘muziek’ (BD 236) en zelfs een verwijzing naar de ‘goddelijke opdrang’ (HH 1135) die mecenas Christiaens-De Maertelaere ertoe bracht het *hofje* op te richten is blijkbaar te blasfemisch voor een maatschappij waar god in de eerste plaats met de tsaar communiceerde en zich slechts bij uitzondering verwaardigde ook met vertegenwoordigers van lagere klassen om te gaan. De ‘opdrang’ verdwijnt dan ook spoorloos in de Russische vertaling.

Verwijzingen naar het opkomende socialisme werden, tegen de historische achtergrond van de mislukte revoluties van 1905, in ieder geval als bedreigend gezien. Dat zal wel de reden geweest zijn waarom zelfs de verwijzing naar de ‘Meiavond’ (HH 1129) vervangen is door de vage indicatie ‘in mei’ (BD 232), ondanks het feit dat Buysse helemaal niet alludeerde op de socialistische feestavond aan de vooravond van 1 Mei⁷, maar op het gebruik om ‘de mei te zingen’. Omstreeks de eeuwwisseling leefde nog het folkloristische gebruik om op de laatste dag van april een *meitak* te versieren met linten en daarmee al zingend van deur tot deur te trekken, in ruil voor eten. Het was volgens Buysse een van de weinige dagen waarop bedelaars binnen uitgenodigd werden om ‘aardappelen en pap’ (HH 1129) te eten.

Hoe ver dergelijke ingrepen in de vertaling uiteindelijk gingen, is niet altijd even goed af te leiden uit de vertaling als eindproduct, zonder inzage in het vertaalproces en kijk op de varianten waaruit de vertaler uiteindelijk heeft gekozen. Maar toch: hoezeer we ook op onze hoede moeten zijn om niet in elke weglating de hand van de censor te zien, toch lijkt het meer dan verdacht dat uitgerekend de kleur rood in de Russische tekst gemeden wordt, zelfs op de meest onverwachte plaatsen. Waarom zouden van Buysse's ‘rode en witte en blauwe en paarse

⁶ De afkorting HH verwijst naar de uitgave van *Het hofje* in Buysse's *Verzameld werk* (Manteau, 1974-1982), de afkorting BD naar de Russische vertaling in het tijdschrift *Vestnik inostrannoï literatury* (1907). Verder in de tekst verwijst de afkorting ZHW naar *Zoals het was...* in dezelfde uitgave (zie bibliografie).

⁷ 1 Mei werd door de socialistische Tweede Internationale in 1889 uitgeroepen tot internationale dag van de arbeid en was met deze connotatie uiteraard al gekend door de Russische censor van de vertaling in 1907.

zomerbloemen' (HH 1128) in vertaling anders alleen 'witte, (hemels)blauwe en lila bloemetjes' (BD 232) overblijven?

Nog strenger was de Russische censuur voor alle mogelijke – impliciete en expliciete – verwijzingen naar seksualiteit, zoals Friedberg stelt: 'overly blunt language and excessively frank portrayals of sex were toned down in the translation of foreign literary texts' (Friedberg 1997: 140). Dit is ook te merken aan een overigens in dat opzicht onschuldig verhaal als *Het hofje*. In de oorspronkelijke versie staat te lezen dat Peetje Raes in een dronken bui:

eensklaps ondeugend-geprikkelde door de behandeling der vrouwtjes, schuine grapjes begint uit te halen, en schaterlachend rechts en links aan 't pakken en 't grabbelen valt, snoevend dat hij zich nog voelt als een van driemaal zeven, en dat ook dàarin niemand hem de baas kan zijn (HH 1130).

In de Russische vertaling gedraagt hij zich toch wel wat zedelijker: 'opgewonden door de aanrakingen van de vrouwen begint hij platte grapjes te maken en te verkondigen dat hij zo gelukkig is als Croesus en dat niemand hem bevelen hoeft te geven' (BD 233 – vertaling PvP). De aandacht van de Russische lezer wordt door de vertaler (of de censor) op die manier heel snel afgeleid van de vleselijke naar andere, blijkbaar toch nog minder gevaarlijk geachte genoegens.

De meest frappante verschuiving in de vertaling is echter van een andere aard. De censuur – of de vertaalster zelf in een poging tot autocensuur – was er als de dood voor om de Russische lezer te schokken met een al te rooskleurig beeld van het leven in een Westerse maatschappij, en dat komt op drie plaatsen in de vertaling aan de oppervlakte.

Zo wordt het *hofje* zelf niet helemaal correct voorgesteld in de vertaling. In een maatschappij waar omstreeks de eeuwwisseling drie kwart van de bevolking in mensonterende omstandigheden moest zien te overleven was het ondenkbaar dat niet minder dan tien huisjes, afgewerkt met 'vergulde pieken' en met een 'witmarmeren bas-reliëf' boven het middenhuisje (HH 1134), gratis ter beschikking gesteld werden van een groep zwervers. In de Russische tekst verdwijnen dan ook negen huisjes en worden de zwervers gedwongen om samen te hokken in één huis, waardoor het beeld van de Belgische maatschappij toch minder choquerend werd voor de Russische lezer.

Ook op het vlak van democratische hervormingen was er een gigantische kloof tussen de maatschappelijke context van de auteur en de vertaalster. Zo moest ze een passende oplossing vinden om te verwijzen naar 'de twee schepenen en al de leden van de gemeenteraad' (HH 1135), zonder al te veel de illusie te wekken dat men in België een heuse volksvertegenwoordiging kende. Poltoratskaja koos uiteindelijk voor een sterk naturaliserende vertaalstrategie en had het over 'de notabelen en de ereleden van de gemeenschap' (BD 236), realia die eigenlijk buiten hun correcte context gebruikt worden omdat de Russische term *starsšiny* voor 'notabelen' uit de wereld van de kozakken stamt en geen equivalent heeft in het burgerlijk leven van de Russische staat in het begin van de twintigste eeuw. Ook *obščina*, de gebruikte term voor 'gemeenschap', is een beladen begrip in het Russisch: het verwijst rechtstreeks naar de grote maatschappelijke hervormingen van 1861 (afschaffing van de lijfeigenschap) en naar de traditionele collectieve boerengemeenschappen die ook vóór de collectivisatie door de bolsjevieken al bestonden.

Tot slot valt het op dat 'de vrouw' in de vertaling minder prominent aanwezig is dan in de brontekst. Dat is met name het geval in de passages waar de mecenasen van het verhaal aan de lezer voorgesteld worden. De 'prachtige woning van meneer en mevrouw Christiaens-De Maertelaere' blijkt in vertaling het 'luxueuze landgoed' van (alleen) 'mijnheer Christiaens-De Maertelaere' (BD 233) te zijn. De verschuiving naar 'landgoed' is overigens op zich al een aanpassing aan de Russische realiteit, waar grootgrondbezitters steevast een landgoed bezaten. Het initiatief om het *hofje* op te richten komt bij Buysse van 'meneer en mevrouw Christiaens-De Maertelaere, gefortuneerd, kinderloos en oud' (HH 346), maar in de Russische

versie komt het idee alleen van ‘meneer Christiaens’, rijk, kinderloos en ‘in de herfst van zijn leven’ (BD 233). De vertaling is over het algemeen getrouw zodat dit negeren van mevrouw Christiaens-De Maertelaere wel als een bewuste ingreep van de vertaler gezien moet worden. De reden is niet helemaal duidelijk, maar een feit is wel dat een sterke Russische vrouw zich in de Russische maatschappij van rond de eeuwwisseling meestal op de achtergrond hield, wat dan overeen zou komen met het beeld dat hier van mevrouw Christiaens-De Maertelaere geschetst wordt.

Als afronding van onze bespreking van *Blagotvoritel'noe delo* komen we nog even terug op een vertaalprobleem dat bij het begin van onze bijdrage al ter sprake is gekomen: de verschillende schrijfwijze van de naam Cyriel Buysse in beide vertalingen. Aangezien we bij de bespreking van de vertalingen de nodige aandacht moeten besteden aan de transcriptie van antroponiemen en toponiemen, dringt zich een korte uitweiding over dat vertaalgegeven op.

Wanneer bron- en doeltaal een verschillend alfabet hebben, zoals in ons onderzoek het Latijnse en het Cyrillische, biedt zuivere transliteratie (letter na letter omzetten) zelden een bevredigend resultaat. Livsjits, de vertaalster van *Zoals het was...*, heeft dat procedé toegepast bij de auteursnaam. In de Russische literaire vertaaltraditie wordt dan ook doorgaans voor het alternatief van de transcriptie gekozen. Dat komt neer op een compromis waarbij alle materiële aspecten van de eigennaam als uitgangspunt gelden, zowel de klankvorm (allofonisch én fonemisch) als de grafische vorm.

Die methode heeft zich in de jarenlange vertaaltraditie natuurlijk empirisch ontwikkeld. In het begin van de twintigste eeuw, toen Poltoratskaja *Het hofje* vertaalde, was er nog geen sprake van een onderbouwde theorie over de vertaling van eigennamen. Twee decennia later echter, in de periode waarin Livsjits *Zoals het was...* vertaalde, was de Russische vertaaltheorie al in volle ontwikkeling. Een van de belangrijkste impulsen daartoe werd gegeven door Maksim Gorki. Toen Gorki vlak na de Revolutie de uitgeverij Vsemirnaja literatura (1918-1924) heeft opgericht, met de bedoeling de internationale literatuur toegankelijker te maken voor brede lagen van de bevolking, wilde hij vertalingen van hoge literaire kwaliteit. Onder zijn impuls werd het vertalen geprofessionaliseerd en, met een modeterm, ‘geacademiseerd’ door o.m. Nikolaj Goemiljov, Kornej Tsjoekovski, Evgeni Zamjatin, Kostantin Fedin, Michail Zosjtsjenko, Andrej V. Fedorov en nog vele andere namen, die de basis hebben gelegd voor de renommée van de Russische vertaalkunde.

Voor een theorie van de vertaling van eigennamen was het wachten tot eind jaren '60, tot twee onderzoekers, Sergej Vlachov en Sider Florin, er een hoofdstuk aan wijdden in hun uitvoerige studie *Neperevodimoe v perevode* (Het onvertaalbare vertaald), die nog steeds wordt aangevuld en herdrukt (zie Verstraete 2004). Pas in 2005 verscheen eindelijk hét (Russische) standaardwerk over de vertaling van eigennamen, van Dmitri Ermolovitsj. Hij toont zich voorstander van wat hij noemt ‘de praktische transcriptie’: die geeft in principe de brontaaluitspraak weer (die ook volgens ongeschreven internationale regels primeert), maar daarbij kan van de oorspronkelijke vorm afgeweken worden, al naar gelang van de fonetische en fonologische principes van de doeltaal. Dat uitgangspunt wordt gecombineerd met elementen van transliteratie omdat zo de reconstructie van de oorspronkelijke vorm wordt vergemakkelijkt. Als leidraad geeft Ermolovitsj transcriptietabellen, ook voor de omzetting van het Nederlands en van het Frans naar het Russisch. Zodra de vertaler zijn omzettingsstrategie heeft toegepast, kan hij nagaan of en hoe de eigennaam in het Russische grammaticale flexiesysteem kan worden geïntegreerd.

Een oppervlakkig, maar belangrijk criterium om de kwaliteit van een vertaling bij de eerste oogopslag te beoordelen is of de vertaler getuigt van een doordachte aanpak van dit probleem, en die ook consequent aanhoudt. En bij de Buysse-vertalingen worden we al bij de auteursnaam geconfronteerd met twee nogal van elkaar verschillende varianten.

Poltoratskaja gebruikte twee verschillende strategieën. Zij koos ervoor de voornaam te russificeren, *Cyriel* werd *Kirill*. Bij de achternaam volgde zij eerder de fonetische uitspraak: B-ëj-s, waarbij ze de ‘-se’ als onbeklemtoond en blijkbaar te verwaarlozen vond. De tweeklank ‘uy / ui’ gaf ze weer met de transcriptie ‘ë-j’, uitgesproken als ‘jo-j’. Dezelfde schrijfwijze wordt bijvoorbeeld gebruikt bij de (geijkte) Russische transcriptie van Buys-Ballot.

Livjits was consequenter in het toepassen van een procedé, transliteratie in dit geval, maar dat blijkt minder efficiënt te zijn. Zoals eerder gezegd zijn de namen *Cyriel* en *Buysse* Vlaamse realia. Zij heeft de voornaam *Cyriel* niet herkend als het Franse *Cyrille*, wat ze normalerwijze zou transcriberen als S-i-r-i-l’ (het accent wijst op een zachte l) (Ermolovič 2005: 370), zij heeft de -ie- geïnterpreteerd als twee letters, waarbij ze van de tweede een harde -è heeft gemaakt⁸. Ook bij de familienaam past ze transliteratie toe, B-ju-i-ss, met een zachte -ju, om aan te geven dat het geen Russische combinatie van ‘b+u’ is, een verdubbeling van de -s (zoals in de brontaal, wat opnieuw exotiserend werkt), en met weglating van de eindletter -e, wat de regel is bij de transcriptie van Franse namen, zoals bij de plaatsnaam La Buisse, ‘bjuiss’.⁹

Bij deze analyse moeten we er rekening mee houden dat er in 1907 nog geen enkele wetenschappelijke visie bestond op vertalen, laat staan op transcriptie. In 1927 was dat wel al het geval, zonder dat er evenwel al standaardwerken bestonden waarop een vertaler zich kon baseren. Dit aspect van onze analyse is dan ook louter descriptief bedoeld.

Wat de vertaling van eigennamen in *Het hofje* betreft blijkt de transcriptie van namen voor vertaalster Poltoratskaja weinig problemen te hebben opgeleverd. De keuzes die Livsjits heeft moeten maken zijn dan weer veel complexer. Er komen in *Het hofje* twee antroponiemen voor en zeven toponiemen, in concreto straatnamen. We stellen vast dat er van Buyssees opsomming van de route die Peetje Raes uitstippelt voor de bende weinig overblijft zoals de volgende citaten aangeven:

's maandags in de kom van 't dorp, 's dinsdags naar de Bosstraat, 's woensdags naar de Kermhoek, 's donderdags naar 't Muizenhol, 's vrijdags naar 't Peperhol, 's zaterdags naar 't Luizegevecht, 's zondags zich verlustigen. (HH 1127)

В понедельник – на центральную площадь у церкви, во вторник в такую-то улицу и т.д. (BD 231)
(vertaling) Maandag naar het centrale plein bij de kerk, dinsdag naar die straat enz.

Voor de overgebleven toponiemen heeft zij geen consequente vertaalstrategie gehanteerd: *Grote Dorpstraat* wordt *Bol’saja ulica* (Grote straat) en *Zijstraat* wordt de soortnaam *ulica* (straat).

Bij de vertaling van beide antroponiemen Peetje Raes en Christiaens-de Martelaere, met driemaal dezelfde klank ae, geeft ze drie varianten: Rees – Kristians de Martelaere. Bij de naam Peetje Raes vond ze het woordbeeld ‘Peet’e Rees’ misschien minder verwarrend. In ieder geval zijn de dubbele ee en aa (in Martelaere) exotiserend, die lange klanken en die schrijfwijze komen in het Russisch niet voor.

Zoals het was...

C’était ainsi

⁸ Vermoedelijk spelde de brontekst, waarover de vertaalster beschikte, de voornaam als ‘Cyriël’, wat tot haar interpretatie kan hebben geleid. Cf. Van Parys 2007:830, noot 13.

⁹ Toevallig komt die foutieve schrijfwijze ook voor in een recensie over *Le bourriquet*, gepubliceerd in 1921 in *La Nouvelle Revue Française*. (Van Parys 1997a: 13)

In de moeilijke jaren na de Eerste Wereldoorlog noemde Buysse het schrijven van het autobiografische *Zoals het was...* een ‘troost’ (Van Parys 2007: 572). De roman verscheen eerst in afleveringen in *Groot Nederland* (1920), daarna in boekvorm (1921). Dezelfde gang van zaken trouwens als in Rusland, zowel vóór als na de Revolutie. Datzelfde jaar nog verscheen, door Buysse zelf vertaald, *C’était ainsi...* in Parijs bij Rieder. Enkele jaren later, in 1927, verscheen de roman in een Russische vertaling bij de uitgeverij Priboj, met als titel *Tak bylo...* De vertaalster was Debora Livsjits. Het colofon vermeldt dat de roman uit het Frans is vertaald, met andere woorden, *Tak bylo...* is de vertaling van *C’était ainsi...*

Vermoedelijk is Buysse er zelf nooit van op de hoogte gebracht dat *Zoals het was...* in het Russisch werd vertaald. Zo verwonderlijk zou dat niet zijn, Streuvels, bijvoorbeeld, van wie in 1929 vijf vertalingen verschenen, had daar nauwelijks weet van. Noch hij, noch zijn uitgevers hebben enige inspraak gehad in het tot stand komen van die vertalingen. Op auteursrechten kon men al evenmin aanspraak maken, Rusland heeft de Conventie van Bern over auteursrechten (1886) pas in 1992 ondertekend.

De vraag is waarom juist dié Buysse-roman de aandacht heeft getrokken van Priboj, een niet-onbelangrijke Peterburgse uitgeverij. Zij heeft de Russische vertaling *Tak bylo...* in haar fonds opgenomen, hoewel de roman volgens Buysse-specialisten niet tot zijn beste werk gerekend wordt. Hij was bovendien ook niet de enige die in de jaren ‘20 al in het Frans was vertaald: Rieder had in 1920 ook al de vertaling van *Het ezelken* uitgegeven¹⁰ en in 1925 gaf een Brusselse uitgeverij *Les tantes* uit, een jaar na het verschijnen van *Tantes*¹¹. Om de vraag naar het waarom van de keuze te kunnen beantwoorden zijn, zoals bij de bespreking van *Het hofje* (1907), zijpaden nodig die meer met politiek dan met literatuur te maken hebben.

ill.3_Zoals_binnen *bijschrift:*

*Het titelblad van Tak bylo..., met de vermelding
'vertaald uit het Frans'.*

Maar eerst een paar woorden over de Russische vertaalster van *C’était ainsi...*, Debora Livsjits¹². Haar leven lang vertaalde Livsjits Franse, en in veel mindere mate Engelse, literatuur. Voorzover wij konden nagaan is de Buysse-vertaling uit 1927 haar eerste gepubliceerde vertaling, gevolgd door Diderot (*La religieuse* – 1929), bij de uitgeverij Ateist. Vanaf midden jaren ‘30 vertaalde zij voor de kwaliteitsvolle uitgeverij Chudožestvennaja literatura¹³, waar ze meestal deel uitmaakte van een vertalerscollectief bij de uitgave van verschillende *Verzamelde werken*. Zo vertaalde zij tussen 1934 en 1988 werk van Charles-Louis Philippe, Romain Rolland, Victor Hugo, Alexandre Dumas, Stendhal, George Sand, Alain Lesage, Jules Verne, Prosper Mérimé, Anatole France, Alfred de Musset, Guy de Maupassant, Emile Zola, Jules Vallès, Edmond de Goncourt, Roger Martin du Gard en Georges Simenon. Daarnaast heeft zij eind jaren ‘50 enkele Engelse verhalen vertaald, van Conan Doyle, Ray Bradbury, Stephen Leacock. Van geen enkele van die Engelstalige auteurs was zij de ‘vaste’ vertaler.

¹⁰ *Het ezelken* (1910), *Le bourriquet*. Paris: Rieder (1920). Vertaald door Pierre Maes, met een voorwoord van Maurice Maeterlinck, herdrukt in 1926. Als eerste uitgave van de nieuwe collectie *Prosateurs étrangers* bij Rieder koos Buysse vriend Léon Bazalgette voor *Le bourriquet*. Zie Van Parys 1997a : 10 e.v.

¹¹ *Tantes* (1924), *Les tantes* (1925). Bruxelles: La Renaissance du Livre. Vertaald door Aimé Colpaert.

¹² Дебора Григорьевна Лившиц (1903-1988). Naast biografische informatie vonden we een lijst vertalingen, met twintig namen van Franse auteurs (met 35 titels) en vijf Engelse (met negen titels). Daarnaast zijn er nog verwijzingen naar vertalingen in tijdschriften, maar systematisch onderzoek daarnaar zou ons te ver leiden.

¹³ De volledige benaming is Государственное издательство художественной литературы (Staatsuitgeverij voor Bellettrie). De uitgeverij staat bekend om haar kwaliteit.

Livsji's vertalingen worden nog steeds heruitgegeven, maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld haar collega Nora Gal (1912-1991) of andere vertalers met wie zij in die vertaalcollectieven heeft gewerkt, was ze voorzover wij konden nagaan niet actief als criticus of vertaalwetenschapper.

Cultuur aan de ketting

Na de mislukte revolutie van 1905 bleef het woelig in Rusland. Op de ellende van de Eerste Wereldoorlog reageerden de Russen in 1917 met de Februarirevolutie, de tsaar werd gedwongen af te treden, de Doema ontbonden en er werd een Voorlopige Regering geïnstalleerd, tot er een Constituante verkozen zou worden. Ondertussen probeerden de bolsjevieken via straatgeweld hun (bepaalde) invloed te vergroten. In de verkiezingen van eind 1917 behaalde een breed spectrum van sociaal-revolutionairen, constitutionele liberalen en mensjevieken de meerderheid, maar na amper één dag werd de Constituante naar huis gestuurd door een bolsjevistische putsch. In de jaren daarop werd Rusland nog meer verscheurd door burgeroorlog en honger. Lenin, die in 1921 met de Nieuwe Economische Politiek (NEP) het herstel had ingeleid, kon door zijn voortschrijdende ziekte steeds moeilijker de strijd controleren tussen de fracties buiten en binnen zijn partij. Toen hij in 1924 overleed rekende Stalin doelbewust (en nog brutaler dan hij al aan de gang was sedert 1918) af met alle oppositie, ook binnen het marxistische kamp. Tegen 1927 had hij met de 'linkse oppositie' afgerekend (Trotski), vanaf 1929 was de 'rechtse' aan de beurt, termen waarmee iedereen die Stalins politiek ook maar in vraag durfde te stellen aan de schandpaal werd genageld en uiteindelijk geëlimineerd. Dat alles houdt in dat het jaar 1927, waarin Buysse's tweede Russische vertaling verscheen, een ideologisch en politiek scharnierjaar was. Ideologisch omdat de Lenintaktiek om tot de 'dictatuur van het proletariaat' te komen het had gehaald, namelijk een onverzoonlijke opstelling tegen de bourgeois democratie en een onvoorwaardelijke trouw aan de Partijlijn waarin andersdenkenden niet getolereerd werden. Politiek omdat het het jaar was waarin Stalin zijn politiek voor 'socialisme-in-één-land' heeft doorgedruwd via een versnelde industrialisering, op de rug van de boeren.

Het was ook een scharnierjaar in de literatuur, omdat de politieke dominantie van de Communistische Partij zich ook daar meer en meer liet voelen. Na de revolutie was de Russische literatuur een huis met vele kamers. Het literaire landschap was zeer gevarieerd, van de zg. popoetsjiki¹⁴, die de 'oude' cultuur in al haar vormen verdedigden (van het kritische realisme van de negentiende eeuw tot de modernistische stromingen van begin twintigste eeuw), tot de Proletkult die een proletarische cultuur wilde ontwikkelen¹⁵. Al die stromingen kwamen vroeg of laat onzacht in aanraking met de Partij, in eerste instantie met de RAPP¹⁶, de Russische Associatie van Proletarische Schrijvers die als een bolsjevistische pitbull de literaire schapen in de kooi dreef. Het was afgelopen met de bruisende diversiteit

¹⁴ Die term werd door Trocki gebruikt in *Literatura i revoljucija* (1924) om de schrijvers en kunstenaars aan te duiden die geen communist waren, maar wel de revolutie genegen (literaire *compagnions de route* of *fellow-travelers*).

¹⁵ De 'proletarische cultuur' die deze brede beweging zich als doel had gesteld was gebaseerd op de ideeën van de Russische filosoof Bogdanov (Александр А. Богданов, 1873-1928, rivaal van Lenin). Na 1917 werd ze geleid door Lunačarski (Анатолий В. Луначарский, 1875-1933), mede-oprichter met Bogdanov en de eerste Volkscommissaris van Onderwijs en Ontwikkeling. De Proletkult ontwikkelde zich snel tot een massabeweging (450.000 leden in 1920). De internationalistisch georiënteerde Proletkult kende veel aanhangers en bewonderaars in het Westen (zie infra), in de tweede helft van de jaren '20 moest ze de duimen leggen voor de Partijlijn (zie infra).

¹⁶ Российская ассоциация пролетарских писателей (1924-1932). Op het moment dat RAPP de Partij wil dicteren wat literatuur moet zijn, wordt de associatie opgeheven, maar haar agressieve literaire politiek wordt nog verhevigd voortgezet.

toen in 1932 één Sovjetschrijversbond werd opgericht die iedereen, die van dicht of ver met literatuur te maken had, moest verenigen. Na de organisatorische eenmaking moest dat ook inhoudelijk doorgezet worden. Tijdens het internationale Sovjetschrijverscongres van 1934 werd de basis van het ‘socialistisch realisme’ vastgelegd, waardoor de polyfone Russische literatuur stilaan verstilde tot monotonie.

We moeten dus de keuze van Buysse en *Zoals het was...* interpreteren tegen die turbulente achtergrond. Hoe het politiek-literaire proces rond Buysse (en vertaalde literatuur in het algemeen) is verlopen kunnen we illustreren aan de hand van de context waarin de vertaling *Tak bylo...* is verschenen. We staan eerst stil bij de uitgeverij.

Priboj in de branding

Eind 1921, tijdens de NEP, had de regering enkele decreten goedgekeurd waardoor in de uitgeverijsector privé-coöperatieven opgericht konden worden, en daarvan werd dankbaar gebruik gemaakt¹⁷. Ook door de lokale overheden: in november 1922 richtte de Leningradse Communistische partij Priboj (De branding)¹⁸ op, een coöperatieve uitgeverij op die uiteraard propagandamateriaal uitbracht, maar ook zelfstudiemateriaal voor de ‘arbeidersfaculteiten’¹⁹, literatuur in goedkope massa-uitgaven en maandbladen.

Vijf jaar later, eind 1927, werd de uitgeverij gedwongen op te gaan in Lengiz, het staatsorgaan dat alle uitgeverijen in Leningrad overkoepelde²⁰. Op zijn beurt moest ook Lengiz zijn zelfstandigheid opgeven om onderdeel te worden van het in Moskou gevestigde staatsuitgeverij Gosizdat. Daardoor werd het voor de schrijvers en vertalers die in de literaire wereld van Leningrad actief waren, steeds moeilijker een zekere onafhankelijkheid te bewaren, de ruimte waarbinnen zij konden voort werken buiten het dictaat van de Partij werd steeds krappere. Toch hielden de Leningradse Schrijversbond en het daarbij aangesloten Vertalersgenootschap langer stand dan in Moskou, mede doordat de uitgeverwereld er beter vertegenwoordigd was en ongetwijfeld ook door het hoge literaire en professionele niveau van vele leden²¹. Maar ook zij werden meer en meer gedwongen in het gareel te lopen, onder meer van de FOSP, de federatie waarmee RAPP alle literatuurmedewerkers in een soort vakbond wilde onderbrengen²².

ill. 4_Priboj vignet bijschrift:

*Het vignet van de Leningradse uitgeverij Priboj
(op pagina 2 van Tak bylo...)*

¹⁷ Al in 1928 al was het afgelopen met die ‘vrijheid’. Er werd een reorganisatie van de regio’s ingevoerd, waardoor alle uitgeverijen en hun organen (periodieken etc.) moesten opgaan in grotere, gecontroleerde staatsorganisaties.

¹⁸ Priboj nam de naam over van de eerste legale bolsjevistische uitgeverij in Petrograd, die bestond van 1913-1914 en 1917-1918.

¹⁹ De uitgeverij maakte deel uit van de Communistische Universiteit.

²⁰ Na Lengiz (de Leningradse afdeling van de Staatsuitgeverij Gosizdat) was Priboj, wat de productie betreft, de belangrijkste uitgeverij in Leningrad, vertalingen inbegrepen (Kukuškina 2011: 647). In totaal gaf Priboj 565 titels uit.

²¹ Beide verenigingen werkten intensief samen, vaak waren de leden actief in beide. Bovendien waren hun rangen aangevuld met de medewerkers van Gorki’s (opgedoekte) uitgeverij Vsemirnaja literatura (1918-1924, zie supra).

²² Федерация объединений советских писателей (Federatie van Verenigingen van Sovjet Schrijvers, 1926-1932). Livsjits stond eind 1929 op de ledenlijst van de Leningradse Vertalersassociatie, aangesloten bij FOSP, een noodzakelijke toetreding voor een jonge vertaler (Kukuškina 2011: 657).

Voor zover wij dat hebben kunnen nagaan bestaat er geen monografie over Priboj, laat staan een degelijk overzicht van het fonds van de uitgeverij. Een beeld van de kwaliteit van Priboj is enkel af te leiden uit detailinformatie over het fonds, of van de statuur van de verantwoordelijken en de medewerkers, waaronder de vertalers.

Toen Buysse bij Priboj werd uitgegeven stond Michail Slonimski²³, een van de oprichters van de *Serapionovy brat'ja*, aan het hoofd van de literaire afdeling. De redacteur die Livsji's vertaling begeleidde was Nikolaj Lerner, literatuurhistoricus, vertaler²⁴ en op dat ogenblik voorzitter van het Vertalersgenootschap, aangesloten bij de Schrijversbond.

De vertaling was opgenomen in de reeks *Inostrannaja chudožestvennaja literatura* (Buitenlandse belletrïe). Achterin het Buysse-boek zijn twee pagina's reclame voorzien. Die bieden ons een vrij goede kijk op het fonds van de uitgeverij. Priboj prijst er 49 titels aan van 34 auteurs, gepubliceerd tussen grosso modo 1924 en 1927 (zie infra). Toen werd de uitgeverij gedwongen te stoppen met het uitgeven van vertaalde literatuur, nochtans een van haar paradepaarden. Op websites van o.m. boekantiquariaten kon heel wat informatie worden gevonden. Priboj gaf blijkbaar niet alleen literaire vertalingen²⁵ uit, maar ook Russische auteurs die in die periode al onder vuur lagen²⁶. Naast wetenschappelijke werken over economie of geneeskunde (al dan niet vertaald) publiceerde de uitgeverij politiek compleet 'ontijdige' meningen: van een bundel teksten van de Dekabristen tot de memoires van een communard²⁷, van aanhangers van Bakoenin tot monarchisten die hun toevlucht in Europa hadden gezocht²⁸. Na 1927 mocht het redactiecollege 'nog een tijdje heemkundige publicaties uitbrengen en literatuur voor zelfstudie'²⁹. Een van de titels die Priboj uitgaf in 1929 was een bundel van Stijn Streuvels (als *littérature prolétarienne*, zie infra).

In ieder geval tonen die gegevens aan dat Priboj de ambitie had een van de belangrijkste uitgeverijen in Leningrad te zijn, en dat de kwaliteit er primeerde op de Partijlijn. Ook de publicatielijst achterin *Tak bylo...* valt op door haar boeiende en kwalitatief vrij hoogstaande samenstelling. De kop 'Buitenlandse belletrïe' klopt wel niet helemaal, 40 van de 49 titels zijn 'echte' vertalingen³⁰, de andere negen behoren toe aan zeven Russische auteurs met buitenlands klinkende namen, waarvan er zeker vier onder pseudoniem schreven. Op één na, Dollar Jim / Sjaginjan, gaat het om nu praktisch vergeten tijdgenoten, en op de titel van Iochved na, gaat het om goedverkopende 'ontspanning', avonturen-, misdaadromans en science-fiction.

Andersen-Nexø Martin	(1869 –1954)	Denemarken	
Becher Johannes	(1891-1958)	Duitsland	2 titels

²³ Михаил Леонидович Слонимский (1897-1972). Zijn familie behoorde tot de oude Russische intelligentsia. Na het opdoeken van Priboj in 1928 richt hij met nog enkele Serapionbroeders de Издательство писателей в Ленинграде (Leningradse Schrijversuitgeverij) op, die werk van tijdgenoten uitgaf. In 1934 smolt ze samen met enkele nog bestaande schrijvers-uitgeverijen tot de coöperatieve Советский писатель (Sovjetschrijver), die daarna de uitgeverij van de Sovjetschrijversbond werd. Slonimski evolueerde in de jaren '30 tot een typisch sovjetschrijver.

²⁴ Николай Осипович Лернер (1877-1934), Russisch-joods jurist, literatuurhistoricus (Russische XIXe eeuw), Puškinspecialist, vertaler van Franse literatuur en redacteur, vooral in de jaren '20. In de jaren '30 worden zijn biografische studies van Belinskij, Čaadaev, Leskov... in de *Sovjetencyclopedie voor Literatuur* misprijzend omschreven als bourgeois 'oppervlakkig empirist' die zich bezig houdt met afzonderlijke feiten, zonder er de diepliggende verbanden tussen bloot te leggen (Lit. enc. 1929-1939 : tom 6 – 1932, kolom 302).

²⁵ Van P. Mérimé, H.G.Wells, B. Kellermann,... tot het recente liederlijk-rebelse werk van F. *Le roman de François Villon* (1926, vertaling 1927).

²⁶ M. Zoščenko, O. Mandel'stam, A. Mariengof, I. Èrenburg, N. Aseev...

²⁷ G. Lefrançais, *Souvenirs d'un révolutionnaire*, 1903.

²⁸ Het relaas van V.V. Šul'gin (1878-1976) over het einde van de Burgeroorlog in de Krim, *1920 god* (Het jaar 1920), uitgegeven in 1926 terwijl de auteur actief was bij de monarchistische Russische emigratie in Europa.

²⁹ http://www.encyc.ru/slovo.asp?id=185500&id_s=7

³⁰ Ook de kwaliteit van de vertalers valt op, maar gedetailleerd ingaan op hun curricula zou ons te ver leiden.

Brzozowski Stanislaw Leopold	Adam Czepiel (1876–1911)	Polen	
Conan Doyle Arthur	(1859-1930)	Groot-Brittannië	2 titels
Constantin-Weyer Maurice	(1881-1964)	Frankrijk	
Corday Michel	(1870-1937)	Frankrijk	
Daudistel Albert	(1890-1955)	Duitsland	2 titels
Desberry Lawrence H.	Hermine zur Mühlen (1883-1951)	Oostenrijk	
Dollar Jim ³¹	Mariëtta Šaginjan (1888-1982)	Rusland	
Èl'man Genrich ³²	(????)	Rusland	
Hašek Jaroslav	(1883-1923)	Tsjechië	2 delen
Hémon Louis	(1880-1913)	Frankrijk	
Heslop Harold	(1898-1983).	Groot-Brittannië	
Iochved Leon ³³	(????-1937?)	Rusland	
Jur Monika ³⁴		Rusland?	
Kaden-Bandrowski Juliusz	(1885-1944)	Polen	
Kipling Rudyard	(1865-1936)	Groot-Brittannië	
Korczak Janusz	Henryk Goldszmit (1878-1942)	Polen	
Le Roy Eugène	(1836-1907)	Frankrijk	
Lindner Alois	(1883- na 1943)	Duitsland	
Loele / Löle Konrad	(????)	Duitsland	
Nagy-Andor?		Hongarije?	
Nikéd Mat ³⁵	pseudoniem twee auteurs	Rusland	3 titels
Nikol'sen Borgus ³⁶	pseudoniem	Rusland	
Paul Ernst	(1866-1933)	Duitsland	
Roth Joseph	(1894-1939)	Oostenrijk	2 titels
Saur N.A. ³⁷	= pseudoniem	Rusland	
Sinclair Upton	(1878-1968)	USA	9 titels
Strug Andrzej	(1871/73-1937)	Polen	
Tousseul Jean	(1890-1944)	België	
Verga Giovanni	(1840-1922)	Italië	
White Walter	(1893-1955)	USA	
Wittfogel Karl August	(1896-1988)	Duitsland	
Zola Emile	(1840-1902)	Frankrijk	

Bij de vertalingen zijn de Engelstalige auteurs het best vertegenwoordigd, vijf auteurs met veertien titels, waarvan de Amerikaan Upton Sinclair er negen voor zijn rekening neemt, de Brit Conan Doyle twee. Daarna volgen de Duitstalige auteurs, acht met elf titels, waarbij Becher, Daudistel en Roth er telkens twee krijgen. Zes Franstalige auteurs met evenveel titels, vier Poolse auteurs, de Tsjech Hašek met twee delen van *De brave soldaat Švejk*. Over Nagy-Andor, vermoedelijk een Hongaars auteur, hebben we geen info gevonden. In onze Buysse-

³¹ Bij de Russische auteurs hebben wij, om consequent te zijn, in deze lijst de internationale transcriptie gebruikt, alle auteursnamen worden namelijk in de brontaalschrijfwijze vermeld.

Мариэтта Сергеевна Шагинян, begon haar carrière bij de Serapionsbroeders, na kritiek op haar experimenteel proza en satire, schreef ze vanaf de jaren '30 vooral essays en romans over sovjetverwezenlijkingen; *Месс-Менд, или Янки в Петрограде* (1927 – Mess-Mend, of Yankee in Petrograd) wordt de 'eerste sovjetkrimi' genoemd, hij verscheen in tien afleveringen en met hoge oplagen, werd verfilmd en nog steeds heruitgegeven en vertaald.

³² Генрих Эльман (????), Èl'man zou een Russische science-fiction auteur zijn, die een drietal werken gepubliceerd heeft tussen 1923-1926.

³³ Леон Иохвед (????-1937), Iochved was medio jaren '20 een beginnend schrijver-journalist, hij schreef een viertal 'kritische' verhalen, w.o. *Пристань* (1926 – Kade, aanlegplaats), werd aangehouden als 'trotskist' en is verdwenen in 1937.

³⁴ Моника Юр, *Меж двух миров* (Tussen twee werelden). Geen info over Jur of haar werk.

³⁵ Мат Никэд is het pseudoniem van Н. Костарев (1893-1941) en В. Матвеев. Hun uiterst populaire avonturen-trilogie *Желтый дьявол* (De gele duivel) speelt zich af in het Verre Oosten tijdens de Burgeroorlog.

³⁶ Боргус Никольсон, vermoedelijk het pseudoniem van een Russisch science-fiction auteur, die twee titels heeft gepubliceerd, in 1924 (*Глориана*, Gloriana, bij Priboj) en 1927.

³⁷ Н.А. Саур, pseudoniem van Николай Александрович Снегульский (? - 1916), verbannen in de nasleep van het revolutiejaar 1905, schreef in 1910 *Цена крови* (De prijs van het bloed), dat Priboj in 1925 heruitgeeft.

context springt één naam eruit, de enige Belg in het gezelschap, Jean Tousseul (zie infra). De namen van sommige auteurs zullen wellicht niet (meer) bekend in de oren klinken. Uit onderzoek is wel gebleken dat de grote meerderheid van hen gewaardeerd wordt in de nationale en/of internationale literatuur en dat hun werk nog herdrukt wordt.

Priboj streefde naar een fonds dat bij de tijd was. Zo zijn slechts zes van de 27 vertaalde auteurs al overleden bij de publicatie in Priboj. Van hen worden er vier nog steeds als klassiekers beschouwd: Brzozowski, Hašek, Verga, Zola. Een kwart van de vertalingen verscheen kort na het origineel (max. drie jaar verschil, o.a. Becher en Roth), vier vertalingen verschenen zelfs eerder in het Russisch dan in de originele taal (Corday, Heslop en twee titels van Sinclair). Sommige vertalingen verschenen ook bij andere uitgeverijen (bijvoorbeeld van de Schrijversbond, of in een academische vertaling), vier ervan werden enigszins ingekort voor Priboj (Brzozowski, Conan Doyle, White en *Germinal* van Zola).

Zowat de helft van de titels omvat maatschappijkritisch proza: de werken van Andersen-Nexø, Hémon, Heslop, Le Roy, Paul, Roth (twee titels), Sinclair (negen), Tousseul, Verga, White, Zola, alsook van de Russen Èl'man, Iochved en Saur. Tot die groep kan Buysse's *Zoals het was...* gerekend worden. Ongeveer twintig procent zijn van een politiek-revolutionaire of pacifistische strekking: Becher (twee titels), Brzozowski, Daudistel (twee), Kaden-Bandrowski, Lindner, Strug en Wittfogel. Te oordelen naar de titel *Krovavyj vichr'* (bloedige wervelwind) zou ook het werk van Nagy-Andor over een of andere revolutie kunnen gaan. Ongeveer tien procent behoort tot het genre van de 'fantastika', de Russische variant van science fiction, en bestaat uit hetzij (revolutionaire) utopieën, hetzij dystopieën van Corday, Desberry, Korczak, Loele en de Rus Nikol'son. De resterende twintig procent zijn goedverkopende avonturenromans, soms met satirische trekjes. Daartoe rekenen we Conan Doyle (twee titels), Constantin-Weyer, Hašek (deel 1 en 2), Kipling, en de Russen Dollar Jim en Mat Nikéd (drie titels). Met andere woorden, zeker tachtig procent van het fonds van Priboj in die periode is maatschappelijk of politiek relevant, wat logisch is voor een uitgeverij die zich wil inzetten voor volkseducatie, maar het is zeker geen dogmatisch communistische uitgeverij, ook al werd ze door de Leningradse CP opgericht.

Voor de vertaling van Jean Tousseul ligt de reden van selectie redelijk voor de hand. Tousseul behoorde tot de beweging *Littérature prolétarienne* en de groep *Clarté*. In de sovjetcontext beschikte hij bovendien over de juiste adellijken: hij was de zoon van een mijnwerker, was zelf arbeider (geweest) én schreef over de verdrukten. Tussen 1925 en 1927 werden minstens vier titels van hem vertaald, waaronder *La Mort de la petite Blanche* (geschreven in 1918)³⁸. Dat verhaal werd bij Priboj uitgebracht in 1926, als titel koos men voor de naam van het hoofdpersonage, Pierre Muraille. Het voorwoord was van Henri Barbusse, de vertaling van K. Varsjavskaja³⁹.

Tak bylo...

Tegen de geschetste politiek-literaire context waarin Buysse's *Zoals het was...* in Rusland terecht is gekomen, concentreren we ons nu op de eigenlijke vertaling, *Tak bylo...* De Priboj-reeks 'Buitenlandse belletrise' bestaat uit eenvoudige pocketboekjes (19x11cm) met een dunne kartonnen omslag, waardoor de prijs laag kon worden gehouden. Afgaande op de reclame-pagina's kostten ze tussen 0,15 en 1,50 roebel, Buysse's vertaling kostte iets meer dan

³⁸ Buysse schreef hierover in 1920 een recensie in *Groot Nederland (Verzameld werk 7, 228-236* – met dank aan Joris van Parys en Anne Marie Musschoot).

³⁹ Клара Ильична Варшавская (pseud. Ильина, 1881?-1960), vertaalster, dramaturge, pedagoog; zij heeft in Genève gestudeerd, vertaalde vanaf 1904, zelf schreef ze rond 1927 enkele toneelstukken die naar de titels te oordelen tot de Leniniana behoren. Zij vertaalde in 1929 nog een verhaal van Tousseul, van Hubermont en... *Oogst* van Streuvels (zie Verstraete 2009).

het gemiddelde, nl. 1,10 roebel. Sommige uitgaven hebben prachtige avant-gardistische, constructivistische covers, onder meer van Aleksander Rodtsjenko. De omslagtekening van *Tak bylo...* is van de hand van Aleksej Oesjin⁴⁰: aan drie zijden een vaalgroene geometrische band, in het middenvlak in zwarte letters de naam van de auteur, de titel en de vermelding ‘roman’, aan de onderzijde wordt de randtekening in dezelfde kleur afgesloten, met in het wit ‘Priboj’ en ‘Leningrad’.

*ill.5_Zoals omslag
bijschrift:*

Tak bylo..., de Russische vertaling van Buysse's Zoals het was... verscheen in 1927 bij Priboj, in een oplage van 8000 exemplaren. Het omslagontwerp was van Aleksej Oesjin.

De studie van de vertaling van *Zoals het was...* reveleert al meteen het probleem dat de Russische versie gebaseerd is op een Franse ‘tussenvertaling’, dat is dan wel een ‘vertaling’ die in 1921 door Buysse zelf werd gemaakt. Buysse verzorgde de Franse vertaling vlak na de publicatie van de Nederlandse tekst. Hij heeft dus al een aantal vertaalkeuzes gemaakt en aan die keuzes kan een interpretatie van de tekst ten grondslag liggen. De studie van de Russische vertaling is in twee fasen verlopen: eerst werd de Nederlandse tekst vergeleken met Buysse's Franse vertaling, en daarna werd de Franse tekst naast de Russische gelegd. Daarbij hebben wij zowel aandacht geschonken aan de vertaling van ‘cultuurspecifieke referenties’ (in de betekenis van klassieke ‘realia’ en stilistische variatie volgens de spreek situatie, zie o.a. Evenepoel en Van Poucke 2009), als aan de vertaling van sociaal-politieke ‘content’. Dat laatste was nodig omdat de inhoud nu eenmaal doorslaggevend geweest moet zijn voor de selectie van het verhaal en bij de receptie die erop volgde.

Binnen het kader van dit artikel beperken we ons bij de vergelijking van beide Buysse-teksten tot die ingrepen die relevant zijn voor de Russische vertaling. Die doen zich voor op twee niveaus: op macroniveau, bij het taalgebruik in de dialogen en aansprekingen; en op microniveau, bij de transcriptie van o.m. namen. Op dat laatste hebben wij eerder al gewezen. *Zoals het was...* biedt bovendien heel wat raakpunten tussen beide niveaus.

Een van de karakteristieken van Buysse's literaire werk is dat hij zijn literaire personages dialectische registers in de mond legt en dat hij zijn schrijfwijze daaraan aanpast. In de dialogen spreken de dorpingen, waartoe we zowel de werklui als het huispersoneel van het gezin De Beule rekenen, onder elkaar het lokale dialect, met name het Oost-Vlaamse ‘boers’. Mensen van buiten het dorp worden gekenmerkt door hun eigen dialect. Eén voorbeeld: in de verhalende tekst heeft Buysse het over *jenever*, terwijl de dorpslui het als *dzjenuiver* uitspreken en de socialisten uit de stad het hebben over *tschinaaiver*. In de Franse versie herleidt hij die verschillen tot het gebruik van één normatieve vorm *genièvre*.

Buysse weerspiegelt in zijn dialogen ook het taalgebruik van de ‘hogere klasse’. Het gezin De Beule spreekt, ook als ze onder elkaar zijn, doorgaans de taal van hun personeel. Maar in het bijzijn van de dorpsnotabelen, de baron-burgemeester, de pastoor, de dokter, spreken vader en zoon De Beule, net zoals zij, Frans, zeker als er ‘gewoon volk’ in de buurt is. Wanneer zij samen rond het pas ontdekte lijk van Feelken troepen converseert het ‘hogere’ gezelschap dus in het Frans. In de Franse vertaling is er geen taalverschil op te merken, maar in beide versies wijst Buysse er expliciet op dat ‘M. de Beule, avec son respect inné de tout ce

⁴⁰ Алексей Алексеевич Ушин (1905-1942), theaterkunstenaar en boekgraficus. Zijn stijl leunde aan bij de groep *Mir Iskusstva* (rond 1900). Hij heeft meer dan 500 boeken vormgegeven, en is van honger omgekomen in de blokkade van Leningrad. Voorbeelden van zijn boekomslagen o.m. een boek over het Theater Mejerhold (1925): <http://www.rarebooks.ru/ru/art/theatre/printable.php?id23=8381&print=1> ; en bij Priboj : de omslag van Constantin-Meyer, de vertaling van *La bourrasque* (1926) <http://www.ozon.ru/context/detail/id/2340880/> .

qui était fortune et titre, adressa la parole en français à “Monsieur le baron”’. Een enkele maal, tijdens de socialistische *vergoarijnge* in het dorp laat Buysse de burgemeester ‘in zeer gebrekkig Vlaams’ spreken, ‘Iek bijn de burgemees’ enzovoort, bij vertaling leidt hij die tussenkomst, in neutraal Frans, in met de woorden ‘en un flamand détestable’⁴¹. Even terzijde: dat *détestable* houdt meer negatieve connotaties in dan *zeer gebrekkig*, zoals het in de Nederlandse tekst staat, daarom is het grappig vast te stellen dat Livsjits toevallig kiest voor een vertaling die volledig aansluit bij de Nederlandse variant.

In ieder geval luidt de conclusie hier dat Buysse zelf, door in *C’était ainsi...* de particuliere taalrijkdom van zijn werk aan te passen, de zogenaamde onvertaalbaarheid van zijn dialogen opvangt⁴².

Namen zorgen voor een tweede vertaalprobleem. Ook daar heeft Buysse zelf ingegrepen, zij het niet altijd op dezelfde manier. Bij de meeste namen behoudt hij de oorspronkelijke schrijfwijze (*Bruun, Pierken, Leo, Poeteken, Pee, ...*) of past ze lichtjes aan zodat de Franse lezer niet misleid wordt (*Bruteijn – F Bruteyn*)⁴³. Dialectvarianten normaliseert hij, zoals in het fragment waar meneer Triphon de bestellingen voor de volgende dag komt opnemen (*Ja-Cies Woarnier – F Jean-François Schollier*⁴⁴, *Lewie van Doale – F Louis Van Daele*). Verkleinwoorden behoudt hij meestal (*Lotje, Guustje, Sefietje, Liezeken, ...*), behalve bij *Sidonie* en *Victorine*, waar hij de bijna Russisch aandoende rijkdom aan roepnamen schrappt (*Siednie / Siednietsjen, Fietriene / Fietrientsjen*).

Daarmee vergemakkelijkt hij aanzienlijk de taak van de vertalers. Voor Livsjits bleef er overigens nog genoeg hoofdbreken over, te meer omdat ze niet vertrouwd was met het (Vlaamse) taalgebied. De strategie die zij toepast is moeilijk coherent te noemen. In veel gevallen probeert ze de klank na te bootsen, vertrekkend vanuit een Franse uitspraak (*Triphon – R Trifon, Maurice – R Moris, Sies van Lierde – R Sisvan (sic) Lirde, ...*), maar bij voor haar onverwachte schrijfwijzen, zoals -ee (*Pee – R Pi, Berzeel – R Berzil*) lijkt ze wel beïnvloed door het Engels. In andere gevallen vervangt ze zeer uiteenlopende klanken door dezelfde harde -e (*Ollevaert – R Ollevért, Miel – R Mèl’, Komèl – R Komèl’*, Buysse’s vertaling van *Komijl*, de pseudo-West-Vlaamse uitspraak van *Kamiel* die de werklui voor de grap gebruiken). Het wordt helemaal moeilijk voor haar wanneer Buysse zelf, bij de staking, vergeet enkele namen aan te passen in de Franse vertaling (*Vloaksken, Peetse Fnieze, Soarlewie Soarels*). Livsjits heeft die dan, letter na letter, getranslitereerd.

Een ander punt is de mate waarin zij door haar transcriptiestrategie de namen kan integreren in het Russische flexiesysteem. Vooral bij de vrouwennamen valt het gebrek aan een consequente strategie op. De meeste namen eindigen niet, zoals *Zulma*, toevallig op -a, wat in het Russisch gebruikelijk is voor een meisjesnaam, maar op -e. Diminutieven, zoals *Sefietje, Lotje*, translitereert Livsjits min of meer, andere, zoals *Sidonie* en *Victorine*, domesticeert ze tot *Sidonija* en *Viktorina*, maar opnieuw niet consequent, want ze doet dat niet bij *Sofie*, nochtans is *Sofija* een van courantste Russische namen. Die voornaam exotiseert ze tot een onverbuigbaar *Sofi*.

Gezien de hoge kwaliteit van de vertaling in het algemeen kan men Livsjits (of haar redacteur Lerner) die inconsequentie niet echt zwaar aanrekenen. Voor andere ‘cultuurspecifieke referenties’ zoals bijnamen, bijvoorbeeld, heeft zij uitstekende Russische equivalenten

⁴¹ Cf. Buysse’s satirische gemeenteverslagen uit zijn debuutjaren (Van Parys 2007: 77 e.v.).

⁴² Wellicht had hij lering getrokken uit Maeterlinck’s opmerking bij zijn enthousiaste reactie op het *Het gezin van Paemel* (1902): ‘Quel dommage qu’il soit intraduisible’ (Van Parys 2007 : 314).

⁴³ Wanneer er verwarring mogelijk is plaatsen we bij dergelijke voorbeelden een F (Frans) of een R (Russisch).

⁴⁴ Dit is het enige geval waar Buysse van eigenaam verandert.

gevonden (*de Witte / la Blanche / Beljanka, Stien de Leugenoare / Justin-la-Craque / Žustin-Vral'*), evengoed als voor de namen van de dorpsherbergen.

Heel positief kunnen we bovendien zijn voor de vertaling van de overvloedig aanwezige 'realia' in *Zoals het was.../C'était ainsi...* aangezien ze meticuleus en correct zijn weergegeven. Daarbij gaat het zowel om de beschrijving van de technische processen in de olieslagerij, als om het hooien op het land, het zwingelen van vlas, het kantklossen, of het dagelijkse leven in het dorp. Dat lijkt misschien evident, omdat het gaat om wat Vlachov en Florin 'etnografische realia' noemen⁴⁵, en de sociale habitat van Buysse verhaal zeer herkenbaar was voor de toenmalige Russische lezer. Maar het blijft een prestatie voor een beginnend vertaler als Livsjits (of de expertise van Lerner) dat er op dat vlak nauwelijks fouten te noteren zijn. En als er een opvalt, dan nog gaat het om een detail, zoals in het volgende voorbeeld. Bij de al eerder genoemde *vergoarijnge* verschijnt de *dorpsveldwachter*, le *garde-champêtre*, in de Russische vertaling *sel'skij storož*, letterlijk de plattelandsbewaker, een soort opziener, meestal in loondienst van de landheer, wiens opdracht het was de landerijen te bewaken (vergelijkbaar dus met een boswachter). Correcter zou het woord *pristav* geweest zijn, een officiële functie in het prerevolutionaire Rusland met dezelfde taakomschrijving als een veldwachter bij ons. Maar binnen de context van het verhaal is de slechts gedeeltelijke vertaalequivalentie voor het begrip *veldwachter* niet relevant.

Zoals antroponiemen voor specifieke vertaalproblemen zorgen, zo stelt ook het sociolinguïstisch-communicatieve systeem van de brontaal de vertaler voor moeilijke keuzes. Het gaat daarbij om de stilistische variatie van aansprekingen, die de sociale verhoudingen en de statusverschillen tussen de gesprekspartners weerspiegelen. De vertaling van de Nederlandstalige aansprekingen in het Frans leverden voor Buysse geen noemenswaardige problemen op. Om de sociale status aan te geven verving hij de aanspreking systematisch door een afkorting: *M. de Beule* (kleine 'd' in het Frans), *M. Triphon*, *M. le curé*, *M. le vicaire*, *M. le baron*, en als vrouwelijke variant, *Mme. de Beule*.

Bij de Russische vertaling werd Livsjits voor de keuze gesteld: ervoor kiezen om het vreemde uit de broncultuur 'anders' te laten en zodoende naar exotisering (of historisering) te neigen, of het vreemde vertrouwd(er) te maken en de broncultuur te naturaliseren (of domesticeren). In *Tak bylo...* opteerde ze voor de prerevolutionaire Russische etiquette.

In het tsaristische Rusland werd een onderscheid gemaakt tussen een aanspreking met of zonder vermelding van naam of functie. Bij de bovenvermelde voorbeelden koos Livsjits bij de mannelijke leden van het gezin De Beule voor de naam, voor de vader *Debël'*, voor de zoon *Trifon*, ook bij aansprekingen. Af en toe voegde zij er het vertaalequivalent van *meneer / M.* aan toe, *gospodin / g-n.* Voor de vrouw des huizes, *medam / madam / Mme. de Beule*, koos zij altijd voor *gospoža / g-ža Debël'*. Voor de andere vermelde voorbeelden opteerde zij bijna altijd voor de functie, zelden voorafgegaan door *gospodin*.

Bij de rechtstreekse, beleefde aanspreking gebruikte men voor een heer *súdar'*, voor een dame *sudárynja*, voor een ongehuwde jonge dame *báryšnja*. Zo wordt *juffrouw / demoiselle / mademoiselle Josephine Dufour* vertaald als *baryšnja Žozefina Djufur*. Die prerevolutionaire aanspreeketiquette paste Livsjits consequent toe. Dat betekent dat ze gekozen heeft voor domesticeren, want ze had net zo goed kunnen opteren voor de andere mogelijkheid, die even courant was in de vertaling van (Europese) literatuur, namelijk transcriptie van de brontaal-aansprekingen. Op basis van haar brontekst *C'était ainsi ...* zou dat de volgende vormen opleveren: *m's'e* (voor *m'sieu*), *madam*, *mademuazel'*. Een zeldzame keer koos zij halfslachtig toch voor exotiseren door een mengvertaling te gebruiken, *gospodin baron* en *gospodin kjure*.

⁴⁵ Zie Verstraete 2004.

Voor de ‘lagere’ klassen was het minder problematisch om een vertaalequivalent te vinden, aangezien in de roman vooral eigennamen en bijnamen worden gebruikt. Een zeldzame uitzondering doet zich o.a. voor wanneer meneer Triphon op kraambezoek gaat bij Siednietsjen en Triphontsjen (het blijft jammer dat de klank van die diminutieven verloren gaat in de Franse vertaling, vooral omdat het Russisch zelf zo rijk is aan naamdiminutieven.) Haar ouders worden aangesproken als *voader / père* en *moeder / mère Neirijnck*. Livsjits koos voor het in Rusland verspreide gebruik om volwassenen familiair aan te spreken als *oompje* en *tantetje* (als *djadoesjka* en *tjotoesjka* uitgesproken).

Meer bezwaren hebben we bij de vertaling van een culturele referentie die een sterk connotatief gehalte heeft en vrij essentieel is in de roman, namelijk de benamingen van de locaties waar een groot deel van de roman zich afspeelt, de *olieslagerij*, doorgaans *stampkot* (soms *stamperij*) genoemd, en ‘*t vriewevolkskot*, door Buysse vertaald als *huilerie*, “*fosse aux huiliers*” en “*fosse aux femmes*”, beide laatste termen altijd tussen aanhalingstekens. De drie termen komen vrij frequent voor (elk twintig à dertig keer), vandaar dat de vertaling ervan toch de nodige precisie verlangt, zeker door alle connotaties die ermee verbonden zijn. En daar betreuren wij dat de Russische vertaling uit de verschillende betekenissen van *fosse* er slechts één heeft uitgelicht, die in het Russisch ondubbelzinnig en daardoor semantisch beperkt is. Het gaat om de betekenis van ‘graf’, *mogila*, een kuil gegraven om er een lijk (mens of dier) in te begraven. Nochtans wordt die betekenis door Buysse nergens op de voorgrond gehaald:

Tout cela se trouvait dans une sorte de large hangar⁴⁶, bas et sombre, aux noires solives. A côté, une salle plus claire [...] séparée de l’huilerie par un mur aux larges baies vitrées. Par ces baies et par les fenêtres au mur d’en face, du trou sombre qu’était l’huilerie, on apercevait [...] le beau jardin d’agrément de M. de Beule’. [...] assez loin de la “fosse aux hommes” et séparé par une cour intérieure, se trouvait, dans un bâtiment à part, l’atelier des femmes’. [...] (over Siednie) ‘un miracle dans l’oppressante claustration de la fabrique [...] une belle fleur saine dans un sombre cave.’ [...] “la fosse aux femmes”.

Buysse’s *kot* roept, naast de basisbetekenissen van ‘stal’ en ‘armoedig onderkomen’, een bedrukkende ruimte op met uitsluitend negatieve eigenschappen : weinig daglicht, stofferig, lawaaierig, een plek waar je afgebeuld word door een tirannieke baas. *Fosse*, in neutrale betekenis ‘een kuil, gegraven door mens of natuur’, kan de opgesomde connotaties wel omvatten. Maar de vertaalster schendt de algemene tonaliteit van Buysse’s roman wanneer zij de Russische lezer alleen de betekenis ‘graf’ presenteert. Zij negeert o.i. ook zijn aanhalingstekens bij die termen, en de keuze van het voorzetsel. Die zouden wel eens een licht ironische en kritische noot kunnen suggereren, een woordgrapje van de auteur die in zijn Franse vertaling noodgedwongen afstand moest nemen van de (dialectische) woordparallelle *stampkot* en *vriewevolkskot*. Door de keuze van een andere parallelle “*fosse aux huiliers*” en “*fosse aux femmes*”, waarbij de associatie met, bijvoorbeeld, *la fosse aux lions* wordt wakker gemaakt, behoudt Buysse de idee van de voorbestemming van de plek, en alludeert hij tezelfdertijd op de inhumane manier waarop de werklui worden behandeld⁴⁷. Trouwens, Meneer De Beules Franse koleires doen soms aan een niet al te succesvolle dierentemmer denken.

Deze overwegingen brengen ons bij een aangrijpend verhaal van Maksim Gorki, vertaald als *Zesentwintig mannen en een meisje*⁴⁸. Daarin zitten zesentwintig mannen te zwoegen in een

⁴⁶ Brontekst : ‘een ruim en donker vertrek, met lage, bruine balken’.

⁴⁷ Vergelijk de grove manier waarop de meid Sefietje de werklui behandelt wanneer ze hen de dagelijkse borrel brengt, en hoe liefdevol zij met de paarden omgaat tijdens de staking. De eerste stakingsdag worden de paarden niet verzorgd door de knechten, ze blijven op stal zonder eten of drinken. Ongerust gaat Sefietje hen tweemaal bezoeken, geeft hen hooi en water, en praat ondertussen met hen, ‘*comme à des êtres humains*’.

⁴⁸ ‘Двадцать шесть и одна’. Поэма (1898).

souterrain (*podval*), dat zij hun *jama* (kuil) noemen, en dat woord heeft dezelfde connotaties als *kot* en *fosse*, tot en met die van gevangenis. *Jama* had ook in *Tak bylo...* goede diensten kunnen bewijzen om de uitzichtloze situatie van het ‘werkvolk’ uit te drukken, zonder de link met de dood te accentueren. Misschien laat zich hier voelen dat een tussenvertaling, ook al is zij van de auteur zelf, onvermijdelijk verlies betekent.

Maar zoals eerder gezegd is het hier niet onze bedoeling in extenso een comparatistische vertaalanalyse te maken van beide Buysseteksten enerzijds, en de Franse en de Russische vertalingen anderzijds, maar wel aan de hand van enkele interessante cases een idee te geven van de concrete procédés en mogelijk onderliggende vertaalstrategieën die bij de vertalingen zijn gehanteerd. Bij dit deel van ons onderzoek stelden wij ons de vraag of Buysse, op basis van de vertaalkwaliteit van *Tak bylo...*, als auteur tot zijn recht komt, en of zijn schrijverstalent en zijn taalrijkdom door Livsjits gecommuniceerd worden aan de Russische lezer.

Wanneer we onze reserves bij bepaalde vertaalkeuzes en de zeldzame echte fouten (alleen op woordniveau, trouwens) buiten beschouwing laten zijn we ervan overtuigd dat Buysse op basis van *Tak bylo...* (nog steeds) door een Russische lezer naar waarde geschat kan worden. Bovendien past zijn oeuvre perfect in de Russische traditie, waar sinds de achttiende eeuw legio auteurs de sociale verhoudingen en het échte leven op het verpauperde platteland kritisch weergeven, zonder romantische of impressionistische verkleuring. Het hoofdstuk waarin hij, bijvoorbeeld, de hooitijd beschrijft, roept de *Jagersverhalen* op van Ivan Toergenev en doet denken aan de schilderijen van Ilja Repin. Beide kunstenaars beschikken, net als Buysse, over die onmodieuze combinatie van een liefhebbend oog voor de natuur en een diepe verontwaardiging tegen onrecht.

Zoals eerder aangestipt is *Zoals het was...* wellicht geen topwerk in Buysse's oeuvre, maar het vertegenwoordigt wel de essentie ervan, of zoals Felix Timmermans het heeft verwoord, Buysse toont ook in deze roman hoe hij de kunst beheerst om ‘met alleen over de uiterlijke dingen te spreken, die diep aan te voelen, de innerlijke gewaarwording naar buiten te doen schitteren’ (brief uit 1922, Van Parys 2007 : 313, 579).

Voor we het vertaalluik afsluiten nog enkele overwegingen over Buysse's vertaling *C'était ainsi*. Wanneer hij die in 1921 maakt is er al twintig jaar verstreken sedert Maeterlinck hem schreef ‘Vous avez très bien fait de revenir carrément à notre flamand maternel’ (1899, Van Parys 2007 : 279). Ondertussen had de schrijver niet alleen zijn moedertaal ontwikkeld tot een echte cultuurtaal, hij had in die jaren zelf ook ervaring opgedaan als vertaler, in en uit het Frans (eigen verhalen), en hij had andere vertalingen van zijn werk (o.m. door Pierre Maes) kunnen beoordelen. Ook zijn kennis van het Frans als cultuurtaal stond niet meer op het niveau van de periode waarin hij nog twijfelde of hij verder in het Nederlands zou schrijven, of een Franstalige Vlaamse schrijver worden, zoals zijn vrienden-schrijvers Camille Lemonnier, George Eekhoud, Maurice Maeterlinck ... Bij onze analyse hebben wij met enkele representatieve voorbeelden ook willen aangeven dat Buysse zelf, waar nodig, de Nederlandse brontekst in de vertaling heeft aangepast, en op een intelligente manier. Een zeldzame keer heeft hij zelfs kleine weglatingen doorgevoerd die het origineel ook ten goede waren gekomen.

Bovendien werd de roman bij Rieder gepubliceerd door zijn vriend Léon Bazalgette, die al eerder werk van hem had opgenomen (Van Parys 2007: 213, 448, 569, 585 e.v.). Bazalgette heeft er zeker over gewaakt dat, waar nodig, Buysse's vertaling werd geredigeerd en gecorrigeerd. Als samensteller van de internationale collectie bij Rieder kende hij de waarde van goede vertalingen. Zo complimenteerde hij in een brief August Vermeylen voor diens ‘admirable version française’ van *De Wandelende Jood* (17 maart 1906 – Van Parys 1997b:

65), maar gaf enkele weken later Maurits Sabbe de raad om zijn vertaling van *Het pastoorke van Schaerdijcke* (1919) te laten overdoen:

de toute nécessité faire relire par un Français (un connaisseur, bien entendu). Cette traduction est parsemée, d'un bout à l'autre, de belgicisms et d'inexpériences qui la rendent impubliable, sous cette forme, chez nous [=Rieder]. Je ne parle pas de quelques retouches simplement, mais d'une refection totale. Traduire une oeuvre d'art n'est pas chose aussi simple que beaucoup de gens se l'imaginent (Van Parys 1997b: 69).

Bazalgette zal er beslist op toegezien hebben dat de taal van *C'était ainsi* ... bovendien 'echt Frans' was en geen 'Belgisch-Frans'⁴⁹.

Bij de Russische vertaling zijn wij van mening dat Livsjits Buysse's roman recht heeft gedaan. Ongetwijfeld heeft menig Russisch lezer indertijd het verband gelegd met een van Buysse's voorbeelden, Guy de Maupassant, die in Rusland werd geïntroduceerd door Toergenev. Of met Zola, wiens *Germinal* rond die tijd ook bij Priboj verscheen (in ingekorte versie). Livsjits zal trouwens beide auteurs nog vertalen in de loop van haar carrière.

Zo zal het nooit meer zijn...

De volgende onderzoeksvraag hebben wij tot nu toe niet aangeraakt, hoewel zij zich opdringt gezien de politieke context waarin *Tak bylo*... is verschenen: heeft de inhoud van de roman, m.a.w. de beschrijving van het dorp waar nog feodale verhoudingen heersen, de naturalistische component van het fabriekslabeur, het opkomende socialisme en de mislukte staking, kortom de hele maatschappelijke context van de roman een invloed gehad op de vertaalkeuzes? Heeft *Zoals het was*... hetzelfde lot ondergaan als Streuvels' Russische vertalingen in 1929: grondig 'getrimd op sovjetmaat'? (Verstraete 2009:72 e.v.)

Dat is bij Buysse zeker niet het geval geweest. De uitweidingen die we eerder geformuleerd hebben over de politieke context in 1927 en de situatie in de uitgeverwereld in Leningrad destijds, komen opnieuw van pas. In de Streuvelsverhalen⁵⁰, die amper twee jaar later zijn verschenen, werd zodanig ingegrepen in inhoud en structuur, dat het origineel er vaak niet meer in te herkennen was. Er leek vaker een politiek redacteur aan het werk geweest, dan een vertaler (Verstraete 2009: 78). Dat lot is Buysse nog net bespaard gebleven. Op geen enkel moment is er ingegrepen. Buysse's kritiek van de bazen en de notabelen is niet aangedikt, de 'revolutionaire' episodes zijn niet opgesmukt met modieus sovjetjargon, de arme sloebers worden afgebeeld zoals Buysse hen zelf heeft geschilderd. Er is geen betekenis geschrapt of toegevoegd. Alle lof dus voor Priboj, zijn literair directeur Slonimski, de vertaalster Livsjits en de redacteur Lerner.

Bij de receptie daarentegen kon die integriteit niet echt in goede aarde vallen. Wij hebben één recensie kunnen achterhalen, die exemplarisch genoeg lijkt om ons een beeld te vormen van de receptie die *Tak bylo*... te beurt is gevallen. De recensie is van Boris Pesis⁵¹ en

⁴⁹ Zie Van Parys 1997b: 66, in verband met de Franse vertaling van Timmermans' *Pallieter* in 1920.

⁵⁰ In totaal waren er vijf publicaties, alle in 1929. Een daarvan was een bundel, *Batrak* (De dagloner), die verschenen is bij de uitgeverij Priboj, nadat zij al helemaal onder de voogdij stond van partijfunctionarissen. De bundel bevatte 'De werkman' (1913), 'Slenteren' (1897), 's Zondags' (1895), 'Een ongeluk' (1896) en 'Jeugd' (1905).

⁵¹ Борис Аронович Песис (1901-1974), sovjetcriticus, schreef over de Franse literatuur, vertaalde o.a. L. Aragon, J.-R. Bloch, J. Renard, R. Rolland, enz., en was redacteur van de *Verzamelde werken* van Aragon en R. Rolland. Pesis publiceerde in 1968 (aangevuld in 1979) een verzameling artikels: *Om XIX к XX веку. Традиции и новаторство во французской литературе* (Van de XIXe tot de XXe eeuw. Traditie en vernieuwing in de Franse literatuur).

verscheen in 1927 in het tijdschrift *Pečat' i revoljucija*⁵². Aangezien dit toch een vrij zeldzaam document is geven we de vertaling⁵³ ervan in extenso weer, samen met een beschrijving van de context van verschijnen.

De recensent, Boris Pesis, was in 1927 nog maar pas afgestudeerd als literatuurwetenschapper en had geen banden met de prerevolutionaire literaire kringen. Vrij snel ging hij werken voor VOKS⁵⁴, de sovjetvereniging die de culturele banden met het buitenland onderhield. In de jaren '30 leidde Pesis de afdeling 'Theorie en Kritiek' van het VOKS tijdschrift *Internacional'naja literatura*⁵⁵. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de publicatie stopgezet. Vanaf 1955 verscheen het opnieuw, onder de titel *Inostrannaja literatura*. Het tijdschrift bood de Russen na Stalins dood eindelijk weer de mogelijkheid kennis te maken met buitenlandse literatuur (waaronder Gaston Durnez!), het geniet tot heden terecht een groot prestige. Pesis' carrière lag vooral op het literaire vlak, hij had weinig banden met het zuiver politieke beleid. In haar memoires vertelde Nora Gal dat Jean Richard Bloch hem 'de beste specialist Franse literatuur in Rusland' noemde⁵⁶ (Gal 1997:1).

Pesis' Buysse-recensie verscheen in hetzelfde jaar als de Priboj-publicatie, in het juli-augustusnummer van *Pečat' i revoljucija*. Dat tijdschrift was een van de eerste en de beste *tolstye žurnaly* die in de Sovjetunie werden uitgegeven⁵⁷. Het onderscheidde zich door zijn encyclopedisch karakter en verscheen van 1921 tot 1930. Zijn redactie bestond uit leden van de links-georiënteerde fine fleur van de intelligentsia (die vaak politiek al onder vuur lagen), maar men trok ook talrijke specialisten aan om artikels of recensies te schrijven over hun vakgebied. De hoofdredacteur Vjatsjeslav Polonski⁵⁸ was een ongewoon boeiende figuur, die

⁵² *Печать и революция*, 'tijdschrift voor kritiek en bibliografie', uitgegeven door de Staatsuitgeverij Gosizdat van 1921 tot 1930. Het Russische *pečat'* is ruimer dan wat wij doorgaans onder 'literatuur' verstaan, het betekent o.m. alles wat gedrukt wordt, boeken, periodieke pers, belletrie, essays, wetenschappelijke studies...

⁵³ Vertaling Heili Verstraete.

⁵⁴ Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (ВОКС), was werkzaam van 1925 tot 1958. Toen werd de vereniging vervangen door een staatsorgaan dat alle Vriendschapsverenigingen overkoepelde (zoals de terziele gegane Vereniging België-USSR). In 1994 werd het omgedoopt tot Russisch centrum voor internationale wetenschappelijke en culturele samenwerking en in 2008 omgevormd tot een Russisch federaal agentschap met een nog langere naam.

⁵⁵ Het tijdschrift *Интернациональная литература* verscheen in Moskou in vier talen (Russisch, Frans, Engels, Duits), van 1933 tot 1943. Het was ontstaan na het gedwongen samengaan van verschillende literair-artistieke tijdschriften, ook uit Leningrad, die georiënteerd waren op buitenlandse literatuur en kunst. Eerst was het blad het officiële centrale orgaan van de MORP (infra), vanaf 1935 werd het onder de hoede gesteld van de Sovjetschrijversbond. Na een onderbreking van 1943 tot 1955 verscheen het opnieuw onder de titel *Иностранная литература*.

⁵⁶ Nora Gal, voluit Элеонора Яковлевна Гальперина (1912-1991), Russisch vertaler, literatuurcriticus en vertaalwetenschapper. Zij begon als criticus bij *Интернациональная литература* in 1937, toen Pesis daar de afdeling *Kritiek* leidde. Gal' vertaalde Franse en Engelse literatuur, o.a. A. de Saint-Exupéry, A. Camus, J.D. Salinger en Harper Lee.

⁵⁷ In Rusland is de betekenis van de *толстые журналы* (dikke tijdschriften, type *Ons Erfdeel*) niet te schatten. Al in de negentiende eeuw waren zij een belangrijk medium voor cultuurverspreiding in het hele Russische imperium, na de oprichting van de Sovjetunie hebben nieuwe tijdschriften die traditie tot heden voortgezet. Na het uiteenvallen van de Sovjetunie en de commercialisering van de pers zijn hun oplagen sterk gedaald, maar in 1990 bedroeg de maandelijkse oplage van het belangrijkste tijdschrift *Новый мир* (Nieuwe wereld, verschijnt sedert 1925) 2.710.000 exemplaren, die gretig gekocht werden.

⁵⁸ Вячеслав Павлович Полонский (1886-1932) was naast hoofdredacteur van *Печать и революция* (1921-1929) een tijd redacteur van *Новый мир* (zie vorige noot). Hij was van 1905 tot 1918 mensjevieek, pas daarna sloot hij aan bij de bolsjevieken. Maar hij bleef eigenzinnig: in de jaren '20 schreef hij verschillende werken over Bakunin, verder werd hij ervan beschuldigd een resem 'zware literair-politieke fouten' toegelaten te hebben in zijn tijdschrift en er 'trotskistische' ideeën op na te houden over proletarische cultuur en socialisme-in-één-land, en 'een rechts-opportunist' te zijn, een aanhanger van de idee dat 'kunst vooral een middel tot zelfexpressie is van de kunstenaar, de objectivering van zijn inwendige psychologische wereld', m.a.w. 'hij miskende de rol van het politieke (lees: proletarische) bewustzijn' (Lit.enc. 1929-1939). Gelukkig erkende Polonskij zijn fouten in 1931, en is hij tijdig op een natuurlijke manier gestorven, aan tyfus.

behalve marxistische meningen ook andere stromingen, zoals de formalisten, aan het woord liet, vooral bij de literatuur- en kunstkritiek, en dat zonder enig redactioneel ingrijpen. Zelf werd Polonski in 1929 uit de redactie gezet, daarna verloor het tijdschrift zijn encyclopedische karakter, en nog iets later werd het opgedoekt⁵⁹.

Het nummer waarin de recensie verscheen, bestond zoals alle andere, uit twee delen, 'Artikels en overzichten' en 'Recensies' (tot gemiddeld 150 per nummer, uit binnen- en buitenland). Buysse's recensie beslaat twee kolommen op p.218-219, tussen twee andere Priboj-recensies in. Ze bestaat uit twee lange alinea's, in de eerste vat Pesis de roman samen, in de tweede geeft hij zijn kritiek. Hierna worden die alinea's afzonderlijk besproken⁶⁰.

De samenvatting wordt door een positief klinkende beginzin ingeleid: 'weldoend anders-zijn' tegenover 'modieus' (Pesis gebruikt ook een 'modieus' leenwoord met een in die tijd vrij negatieve (bourgeois) connotatie, nl. de Russische transcriptie van 'fashionable').

In de stroom modieuze romans met als ondertitel "vertaald uit het Frans" valt een roman op door zijn weldoend anders-zijn, een roman waarin de handeling zich afspeelt in een dorp en de helden een werkkleed dragen. Buysse's roman vertelt over het leven van arbeiders in een Vlaams dorp. Op een verafgelegen plek, waar voordien een landgoed stond, zijn een kleine olieslagerij en een stoommolen gebouwd, waar de arme boeren werk hebben gevonden. De stad is een wereld die ver van hen af staat, en de roman is zo geschreven dat die stad ook voor de lezers een abstract geheel blijft, een symbool. Ginds in de stad bestaat er een "arbeiderspartij", met een "leider" en "socialisten", die Buysse heel schematisch weergeeft, alsof hij ze maar van horen zeggen kent. Daar, "in de grote steden ... worden de straten overspoeld door duizenden optochten van werklozen met rode vlaggen en dreigende leuzen 'Brood of dood! ... Brood of dood!' ". De golf van onrust bereikt stilaan de dorpen. Ook in de olieslagerij van De Beule, waar twaalf arbeiders werkten, zes in het "mannengraf" (zo noemen de olieslagers van De Beule hun fabriek), twaalf uur per dag, voor een paar centiem en twee glazen absint.

Vermoedelijk wordt Pesis bij 'absint' misleid door zijn vertrouwdheid met de Franse literatuur. Bij Buysse wordt jenever gedronken, wat hij verderop ook schrijft in zijn recensie. Belangrijker is dat Pesis' woordgebruik en aanhalingstekens hier bijzonder revelerend zijn, omdat hij daarmee vertolkt wat ideologisch van hem wordt verwacht. Voor hem pleit dat hij dat met reserve doet en beschaafd blijft. Maar wij willen er toch de aandacht op vestigen door een aantal sleutelwoorden te interpreteren en te confronteren met elementen uit de roman. Dat Buysse wel eens opzettelijk op die manier de stad en het ontluikende socialisme beschreven zou kunnen hebben, al was het om aan te geven hoe ver die ontwikkelingen nog afstaan van het platteland, is Pesis blijkbaar ontgaan. Nochtans kon je een gemiddeld Russisch dorp ook geen toonbeeld van 'proletarisch bewustzijn' noemen⁶¹. In de volgende zin hebben wij bewust het sovjetjargon 'agitator' behouden.

In het dorp verschijnen agitators uit de stad. Voor het eerst horen de onderdrukte Berzeels, Ollewaerts, Frees de waarheid over zichzelf, over de bazen, over de arbeidersstrijd. Dat bezoek verloopt niet onopgemerkt. Een van de olieslagers, Pierken, de meest bewuste, had al vaker het socialistische "gazetje" gelezen en kan de arbeiders met veel moeite overhalen te staken. De staking wordt gebroken door de vrouwen, dankzij madam De Beule die de "verzoening" tussen de arbeiders en haar man tot stand brengt. De tweede staking, die al op

⁵⁹ In 1970 is een volledige reprint verschenen van alle nummers bij Kraus Reprint.

⁶⁰ De dubbele aanhalingstekens en het cursief in de recensie zijn door Pesis aangebracht. De namen hebben wij weer aangepast aan Buysse's schrijfwijze. De woorden die wij in ons commentaar interpreteren hebben we tussen enkele aanhalingstekens geplaatst.

⁶¹ Nadat Gorki in 1921 'om gezondheidsredenen' en wegens voortdurende conflicten met de bolsjeviëken Rusland verlaten had, schreef hij in Berlijn een pamflet *O russkom krest'janstve* (Over de Russische boeren). Het was een hevige aanval op de Russische boer en de Rus in het algemeen, omdat Gorki het land steeds meer in anarchie en wreedheid zag afglijden. Hij werd onmiddellijk scherp veroordeeld in de *Izvestija*. Het stuk werd nooit opgenomen in zijn nochtans uitgebreide *Verzamelde werken*, pas na het uiteenvallen van de Sovjetunie werd het in Rusland verspreid. Dit was trouwens niet de enige kritische tekst van Gorki die zolang taboe bleef.

meer eensgezindheid berust, wordt door de arbeiders zelf ondermijnd. Wanneer hun eisen bijna worden ingewilligd, laten zij alles varen in ruil voor “meer jenever” : vier glazen per dag in de plaats van twee. Wanhopig over die mislukking pleegt de arbeider Feelken zelfmoord. Pierken wil niet plooiën voor de lijdzaamheid en de domheid van de olieslagers en vertrekt naar de stad, om er “een nieuw leven op te bouwen”.

Tot zover de eerste alinea. Dan vat Pesis zijn eigenlijke recensie aan. Opnieuw begint hij met een positieve inschatting van Buysse's titel *Zoals het was...*: de gebeurtenissen geloofwaardig beschrijven zoals ze zich voordeden, het dorpsleven schetsen dat hij in zijn kinderjaren heeft gekend.

Buysse beschrijft vrij geloofwaardig de evolutie die Pierken en zijn makkers doormaken, hun angst voor de hardvochtige baas, de haat die ze voor hem voelen tijdens de staking, en – na de nederlaag – de doffe wanhoop, waarin toch de belangrijke en pijnlijke sporen van de doorleefde strijd achterblijven. Het tempo, de omvang, de strijd zijn correct weergegeven, vooral als we er rekening mee houden dat de roman zich afspeelt op het platteland, meer bepaald het platteland dat tot het verleden behoort. Wij zijn trouwens van mening dat de titel “Zoals het was” eerder verwijst naar de *echtheid* van de gebeurtenissen dan naar het feit dat zij *tot het verleden* behoren : het lijkt ons riskant te denken dat de De Beules tot het verleden behoren.

Na deze al bij al lovende woorden volgen kritische opmerkingen over de structuur en de manier waarop Buysse zijn verhaal heeft geschreven, met het, gezien het tijdsbeeld, venijnige woord ‘ouderwets’ (staromodno). Deze roman behoort niet tot het beste dat Buysse geschreven heeft, en misschien heeft Pesis het juist voor en ligt dat aan de structuur, of aan het steeds herhaalde procedé dat hij een ‘zenuwtic’ noemt. Maar wij vinden dat bepaald geen argument om Buysse een ‘primitieve opmerkingsgave’ toe te schrijven:

Hoe dan ook, of die gebeurtenissen nu tot het verleden dan wel tot het heden behoren, ze worden beschreven op een ouderwetse manier, zoals vroeger. Het verhaal is slecht gestructureerd en wordt niet gediend door losstaande “toevallige” episoden en “schetsjes”, met als enige bedoeling de primitieve opmerkingsgave van de auteur te illustreren. De auteur blijft meer dan eens haperen bij dezelfde details, hij geeft elk personage bepaalde uiterlijke kenmerken (een uitroep, een zegswijze, een gebaar), die het karakter van een zenuwtic krijgen telkens het personage zelfs maar even ten tonele wordt gevoerd. Zo wordt Feelken getypeerd door de uitroep “finandoes-finandoes” (sic), Free door een “donderend ja-a-a” enzovoort. Ook de passiviteit van Buysse doet archaïsch aan. Ondanks zijn gedegen kennis van het dorpsleven vertoont Buysse een zeer slappe, af en toe (als het over liefde gaat) zelfs sentimentele houding tegenover het feodale immobilisme van het dorp. Dat maakt de kloof tussen ons en Buysse's roman groter. Doorheen dit “Zoals het was” is het motief “Zo zal het nooit meer zijn” nauwelijks te horen.

Wij vinden in deze roman ook geen aanleiding om Buysse van ‘passiviteit’ te betichten, hoewel Pesis zijn oordeel wat verzacht met de toevoeging ‘ondanks zijn gedegen kennis van het dorpsleven’. Pesis' beschuldigingen van ‘archaïsche passiviteit’ en ‘slappe sentimentele houding’ zijn geen literaire argumenten en kunnen weerlegd worden met inhoudelijke elementen.

Niet Buysse, maar zijn personages gedragen zich ‘archaïsch passief’, en niet alleen de arbeiders en de dorpelingen. Ook meneer Triphon en madam De Beule ondergaan, zonder veel protest, de feodale luimen van meneer De Beule. ‘Als het over liefde gaat’ gaat het opnieuw niet om Buysse of zijn stijl, maar om het personage meneer Triphon. Hém kan de lezer een ‘slappe, sentimentele houding’ toeschrijven in zijn dromen van de Vrouw die, naargelang zijn hormonenspiegel stijgt of daalt, de contouren krijgt van Siednie of van juffrouw Josephine Dufour (ZHW 185, 186, 190, 274, ...). Maar dat geldt niet voor de auteur, die net meneer Triphon's bucolische dromen ironiseert.

Buysse beschrijft alle personages met hetzelfde realisme, met hun kleine kantjes, hun domheid, geniepigheid en hebzucht, of het nu de notabelen zijn, de fabrikanten, de burgemeester of de veldwachter die de bezittende klasse vertegenwoordigen, of de arme

sloebbers in de olieslagerij en de socialisten die het platteland, ongewijfeld uit idealisme, willen ‘bekeran’.

Buysse’s realisme is veel échter dan wat het socialistisch realisme zal mogen/kunnen/willen tonen. Hij schrijft geen *roman à thèse*, hij beschrijft, in zijn eigen woorden, ‘l’âme des choses, zoals de kunstenaar die voelt’ (Van Parys 2007: 445). Buysse is een van die ‘écrivains bourgeois [...] qui voyaient le monde réel “avec des yeux d’humanitaires”’ (Aron 1995: 16). Zijn verontwaardiging over de ellendige toestand waarin de dorpsbewoners verkeren brengt hem er niet toe hen te idealiseren. Hij doet dat evenmin met de socialisten die, vanuit hun overtuiging, de dorpingen klassebewuster willen maken en helpen los te komen van hun feodale bestaan, terwijl ze toch hun superieur gevoel van stadsmens tegenover de ‘boerkes’ behouden. Buysse blijft ‘un narrateur qui n’adhère manifestement pas aux valeurs défendus par le héros’ (Aron 1995: 19). En dat is niet wat de Partij van het socialistisch realisme, van de nieuwe proletarische cultuur verwacht.

In deze recensie, in de specifieke woordkeuze, toon en opbouw, zit ook ‘l’âme des choses’ van de politiek-literaire context die we hebben geschetst. Zowel het tijdschrift als de recensent staan in 1928 onder zware politieke druk. Of ze dat willen of niet, ze moeten de Partijlijn promoten, die enkele jaren later zal uitmonden in het socialistisch realisme. Ze mogen alleen aanbevelen wat in het politieke plaatje past. De recensie van *Tak bylo...* is, gezien de context, niet zo negatief, maar Pesis moet hoe dan ook de nodige lippendienst leveren, al was het maar in de laatste zinnen van zijn recensie. In *Zoals het was...* gloort inderdaad geen ‘lichtende toekomst’, Buysse’s roman eindigt veelbetekenend met deze zin:

En zij wisten niet wat nu van hun eigen leven zou worden en in de grote, onbestemde droefheid die hen nu vervulde, kreeg het weinige dat zij als lotsverbetering bekomen hadden, zulk een wrange, bittere nasmaak. (ZHW 361)

De Paris à Moscou

De laatste vraag waarop wij een antwoord wilden zoeken was hoe *Zoals het was...*, of beter *C’était ainsi...* in de Sovjetunie is geraakt. We kunnen dat niet met zekerheid traceren. Dat wil zeggen, we kunnen er geen concrete namen, data, contacten enz. aan koppelen, geen geschreven bewijzen voor leveren, maar we kunnen wel vermoeden hoe het gegaan is. Op basis van zijn ‘sociaal kapitaal’, meer bepaald de sociale netwerken waarbinnen Buysse evolueerde, is meer dan één piste zeer plausibel. We eindigen met die mogelijkheid die voor ons aan zekerheid grenst.

Door de Eerste Wereldoorlog was ook in Europa de maatschappij grondig dooreengeschied, ook hier leek de oude cultuur uitgeleefd en aan vernieuwing, verjonging toe. Zoals in Rusland woedden er hevige discussies op politiek en op cultureel vlak, en dat zowel in het linkse als in het rechtse en tussen beide kampen onderling. Alleen bleven die discussies in Europa beperkt tot verbaal geweld, en waren de gevolgen voor de betrokkenen (toen nog) minder levensbedreigend dan in de jonge Sovjetunie⁶².

Heel wat Europese intellectuelen keken, ook al waren ze geen communisten of zelfs niet links-georiënteerd, met sympathie en een zekere bewondering naar de ontwikkeling van een revolutionaire, ‘proletarische’ cultuur. Buysse deelde hun verwachtingen niet, zijn gevoel voor sociale rechtvaardigheid en zijn bereidheid zich daar maatschappelijk voor in te zetten staan buiten kijf, maar over de verwezenlijkingen van de bolsjevieken maakte hij zich weinig

⁶² Behalve misschien in Duitsland. Uit de Priboj-lijst zijn minstens twee auteurs wegens *littéraire hoogverraad* aangeklaagd: Johannes Becher in 1925 om zijn verhaal *Der Bankier reitet über das Schlachtfeld* (1925), ‘die rote Gräfin’ Hermine zur Mühlen in 1924. De Sovjetunie nam deel aan het internationaal protest tegen Bechers proces, maar toen hij op de vlucht voor de nazi’s naar de Sovjetunie verhuisde in 1935 kreeg ook hij daar snel te maken met de Stalinterreur.

illusies⁶³. Laat staan dat hij de persoon zou zijn die om wat voor reden ook (direct) contact met hen zou zoeken. Daartoe had hij wel ruim de gelegenheid en de kanalen, bijvoorbeeld via zijn Franse vriend Bazalgette; zo schrijft Joris van Parys in zijn Buysse-biografie:

Over het links-internationalistische milieu in Parijs waarin Léon Bazalgette voor de oorlog een rol speelt, heeft Buysse nooit een woord geschreven. Verwonderlijk is dat niet, aangezien gemeenschapsidealen in zijn ogen niets anders zijn dan dagdromen van een heilstaat (Van Parys 2007: 447).

Dat ‘links-internationalistische’ milieu in Frankrijk en (vooral Franstalig) België omvatte verschillende bewegingen en tijdschriften (*Clarté*, *L’Art libre*, *Europe*, *L’Avenir Social*, *Monde...*) met een voortdurend va-et-vient van de bezielers en medewerkers onder elkaar⁶⁴. Een van hun aanknopingspunten was hun sympathie voor de Russische beweging Proletkult en hun contacten met haar vertegenwoordigers. Velen van hen maakten deel uit van Buysse’s ‘sociaal netwerk’. Sommigen behoorden tot zijn naaste of verre vriendenkring, anderen werden door hem als kunstenaar of gelijkgestemde gewaardeerd. We noemen lukraak Barbusse, Rolland, Eekhoud, Tousseul, Hellens, Masereel, Bazalgette (en de medewerkers van de uitgeverij Rieder, Colin, Bloch, Arcos). Hun contacten met de Proletkult draaiden rond de ontwikkeling van een ‘proletarische’ literatuur en kunst. Een van de eerste oproepen van de Proletkult tot ‘les Frères prolétaires du monde entier’ werd trouwens gepubliceerd door het tijdschrift *Clarté* in 1920. Alleen hadden zowel Proletkult als Rolland, Barbusse en *Clarté* daar andere ideeën over dan de bolsjevieken.

Het gevolg was dat er in de jaren ’20 op cultureel vlak wereldwijd twee parallelle, concurrerende sovjetstructuren actief waren: een politiek netwerk, opgebouwd in het kader van de Komintern⁶⁵, en een cultureel netwerk onder de koepel van de Proletkult, dat in het Westen gunstig onthaald werd ook in niet-communistische kringen. Ondertussen probeerde de Komintern al vanaf 1920 de ‘revolutionaire en proletarische schrijvers van de wereld’ te verenigen in organisaties met typische sovjetafkortingen, MBRL en MORP⁶⁶, waarbij een beroep werd gedaan op de steun of medewerking van internationaal gerespecteerde intellectuelen, zoals Gorki, Einstein, Barbusse, Brecht, Rolland...

Over Buysse’s recensent Boris Pesis hebben we al vermeld dat hij zijn carrière begon bij VOKS, de Sovjetrussische vereniging die vanaf 1925 verantwoordelijk was voor de culturele relaties met het buitenland en aanvankelijk nog op de steun kon rekenen van de Westerse intelligentsia. Nu waren organisaties als VOKS en MORP in Moskou niet zo groot, zodat het evident was dat iedereen in, bijvoorbeeld, dat ‘links-internationalistische milieu in Parijs’ van hierboven, rechtstreeks of onrechtstreeks de Russen kende die in die structuren verantwoordelijk waren voor Frankrijk, en vice versa. Hetzelfde gold natuurlijk voor België, waar de groep nog kleiner was.

Er zijn zoals gezegd meerdere filières waarlangs het werk van Buysse tot bij de Russische uitgever Priboj gekomen kan zijn. De minst waarschijnlijke is een anarchistische connectie. Heel wat literaire vrienden van Buysse, zowel in België als in Nederland en Frankrijk, koesterden sympathie voor het anarchisme. Ook in zijn familie was het rond de eeuwwisseling een onderwerp van discussie geweest (Van Parys 2007: 181 e.v.), en zijn schoonzus, Annette Dyserinck, heeft de memoires van Kropotkin vertaald (in 1902). Maar het

⁶³ Zie Van Parys 2007:534-535.

⁶⁴ Zie Aron 1995: 33-53.

⁶⁵ De IIIe Internationale, opgericht in 1919 door Lenin tijdens het Internationale Communistische Congres in Moskou. Het gevolg was wereldwijd een vrij radikale scheiding tussen communisten enerzijds en sociaal-democraten, anarchisten en andere niet-marxistische stromingen anderzijds.

⁶⁶ Международное бюро революционной литературы (1925, Internationaal bureau voor revolutionaire literatuur), omgevormd in 1930 tot Международное объединение революционных писателей (Internationaal verbond van revolutionaire schrijvers).

is wel heel onwaarschijnlijk dat in de jaren '20 iemand een beroep zou kunnen doen op zijn banden met het anarchisme om in de Sovjetunie een roman gepubliceerd te krijgen.

Een minder onwaarschijnlijke piste zou kunnen vertrekken vanuit het brede discussieforum rond *littérature prolétarienne*. Zonder er zelf aan deel te nemen had Buysse ook hier heel wat contacten, zodat een route van netwerk naar netwerk toevallig ook in Leningrad kon aankomen. Ter illustratie kunnen we wijzen op de Franstalige Gentenaar Franz Hellens. Hellens werkte begin jaren '1920 mee aan het tijdschrift *L'Art libre* van Paul Colin, dat voor de linkse intelligentsia 'un point de confluences en Belgique' en 'centre d'un réseau international' was. *L'art libre* sloot zich vrij snel aan bij *Clarté* en Romain Rolland (Aron 1995: 35-43), en op die manier kwam Hellens ook in contact met het netwerk rond *Europe*, het tijdschrift dat bij Rieder werd uitgegeven en geleid door Colin, Arcos en Bazalgette. In dezelfde periode had Hellens, die getrouwd was met de Russische Marija M. Miloslavskaja, contacten met Gorki in verband met diens tijdschrift *Beseda* (Gesprek). De naam van het tijdschrift 'voor wetenschappen en literatuur, en zonder politiek'⁶⁷ geeft aan dat Gorki hiermee vanuit Berlin de contacten tussen Rusland en het Westen opnieuw op gang wou brengen⁶⁸. Maar de sovjets weigerden het tijdschrift toe te laten in Rusland en verboden sovjetauteurs en -geleerden eraan mee te werken, zodat Gorki het tijdschrift heeft opgedoekt. Aangezien Hellens en Gorki contact hielden, zou diens tussenkomst bij de publicatie van *Tak bylo...* niet onmogelijk zijn. Alleen wordt de waarschijnlijkheid ervan serieus beperkt door het ontbreken van directe banden met een of andere sovjetstructuur, wat in 1927 al verplicht was.

Veel waarschijnlijker lijkt het dat Buysse's roman in Rusland is terechtgekomen door tussenkomst van iemand uit de omgeving van de uitgeverij Rieder en het tijdschrift *Europe*, en dan komt de naam van Bazalgette haast automatisch op de voorgrond. In het MORP-deel van de sovjetreeks Literaturnoe Nasledstvo (Literair erfgoed) wordt hij echter slechts één keer vermeld, als redactielid van *Monde*, het linkse internationale tijdschrift van Barbusse over 'literatuur, kunst, wetenschappen, economie en sociale problemen' (MORP 1969: 227; Van Parys 1997b: 73). *Monde* had enkele grote Europese namen in zijn redactie, o.m. Gorki (die de sovjets dan weer wél als boegbeeld voor MORP hadden aangetrokken) en stond welwillend tegenover de Sovjetunie⁶⁹. Barbusses rechterhand was de Belg Augustin Habaru, spilfiguur voor de *littérature prolétarienne* (zie o.m. Aron 1995). Zowel Barbusse als Habaru onderhielden veelvuldig contact met MORP, en het zijn Habaru en *Monde* die, twee jaar na de Buysse-publicatie, met name in 1927, aan de basis lagen van de Streuvelsboom in de Sovjetunie.

Bazalgette had professioneel de directe contacten met MORP niet 'nodig'. Hij was bij Rieder immers verantwoordelijk voor de collectie 'Prosateurs étrangers modernes', met andere woorden voor de vertaling van wereldliteratuur in het Frans. We moeten eerder de blik wenden naar diegene die verantwoordelijk was voor de collectie 'Prosateurs français contemporains', Jean Richard Bloch⁷⁰. Bloch, die ook tot het 'links-internationalistische' milieu van Bazalgette behoorde en decennialang met hem samenwerkte, heeft al in 1913-14 twee verhalen van Buysse gepubliceerd in het door hem opgerichte tijdschrift *L'Effort libre*.

⁶⁷ Brief van Gor'ki aan J. Galsworthy, toen voorzitter van de P.E.N.-club (januari 1923). Het tijdschrift verscheen van 1923-1925 (zeven nummers).

⁶⁸ Hellens heeft twee artikels gepubliceerd in *Beseda* (nrs.1 en 3), Gor'ki stuurde dagboekfragmenten en een artikel over de *Serapionovy brat'ja* (plus een verhaal van Fedin en een van Zoščenko) voor *Le Disque vert* (nrs.4, 5, 6 van 1923).

⁶⁹ Het omgekeerde was minder waar. *Monde* kreeg al snel veel kritiek en werd o.m. trotskisme verweten (nog in MORP 1969!).

⁷⁰ Zijn naam wordt een twintigtal keer vermeld in het register van de MORP-studie, maar die verwijzingen gaan grotendeels over de jaren '30 en zijn niet relevant i.v.m. Buysse. Van de overige medewerkers van Rieder en *Europe* komen alleen René Arcos (viertal verwijzingen) en Jean Guéhenno (achtal verwijzingen) voor. Van 'éminence grise' Romain Rolland is de correspondentie met MORP-leden opgenomen (MORP 1969: 279-330).

Ook bij Rieder en *Europe* heeft hij, wellicht op advies van Bazalgette, werk van (Franstalige) Vlamingen opgenomen, zoals Hellens en Baillon (Van Parys 2007: 585-586). Aangezien Bazalgette bij Rieder al twee vertaalde romans van Buysse had gepubliceerd (*Le bourriquet* in 1920 en *C'était ainsi* in 1921) is het goed denkbaar dat Bloch, bij een van zijn contacten met MORP, ook Buysse als een (Franstalige) Rieder-auteur heeft aanbevolen.

Nog één vraag rest ons: waarom kozen de Russen uit het Rieder-fonds juist voor *Zoals het was... / C'était ainsi*, en niet voor het literair veel sterkere *Het ezelken / Le bourriquet*? In het politieke klimaat dat wij overvloedig hebben belicht, lijkt het ons logisch dat het dát werk is geworden. De roman is niet gekozen om zijn literaire kwaliteiten, maar om de personages en de 'revolutionaire' componenten van het verhaal, die in de tijdgeest passen. Dat valt trouwens indirect ook af te leiden uit Pesis' recensie. De 'helden' zijn onderdrukte proletariërs, wier lot dooreengeschud wordt door het opkomende socialisme. Het thema van de staking (mislukt of niet) is veel opportuener dan een roman over de misvormde en kwezelachtige juffrouw Constance, zuster van de pastoor, en diens relatie met de vitale meid Céline. Hetzelfde geldt ongetwijfeld ook voor de al bij al kuise manier waarop liefde en seksualiteit in *Zoals het was...* ter sprake komt, en die dichter staat bij de preutsheid die aan de nieuwe 'proletarische' literatuur opgelegd zal worden.

Misschien heeft Bloch een medewerker van Priboj die vertrouwd was met de Franse literatuur, zoals Lerner of een van de vertalers, overtuigd met de recensies van *Le bourriquet* (Van Parys 2007: 587-588) in de hand. Daarin werd hij immers met de Maupassant vergeleken, ook door Maeterlinck, de in Rusland hoog aangeschreven 'vader' van Mytyl, Tylyl en de Blauwe vogel. Maar als proefballon bij het introduceren van een nog onbekend auteur als Buysse zal *C'était ainsi...* onder het wantrouwige oog van de politieke waakhonden hen wellicht een veiliger keuze geleken hebben.

Tot slot nog dit: er waren vóór de Eerste Wereldoorlog verschillende verhalen van Buysse in het Frans verschenen, en in 1925, een jaar vóór de vertaling van *Le bourriquet*, verscheen in Brussel *Les tantes*. De keuze was dus nog ruimer dan de twee titels die bij Rieder werden gepubliceerd. Dit sterkt ons in de overtuiging dat bij de Buysse-vertaling iemand van Rieder verantwoordelijk was voor de link 'Paris-Moscou'.

In ieder geval is de Buysse-vertaling in 1927 nog net op tijd gekomen. Twee jaar later, in 1929, bleek dat Streuvels' werk met minder respect te worden behandeld en werd het gemangeld tot het aangepast was aan de ideologische eisen van de tijd, zonder respect voor de literaire kwaliteit.

Bij wijze van conclusie

Dat van het hele omvangrijke oeuvre van Buysse slechts twee minder bekende werken in het Russisch vertaald zijn, wijst erop dat de interesse voor de Vlaamse naturalist/realist in Rusland maar matig gebleven is. Toch zijn de twee vertalingen meer dan de moeite waard om bij stil te staan, omdat ze ons heel wat vertellen over de Russische cultuur en maatschappij van net voor en na de Russische revoluties.

Zowel *Het hofje* als *Zoals het was...* zijn in elk geval representatief voor Buysse. Voor de Russische lezer waren zijn realisme en zijn thematiek actueel, in 1907 én in 1927. Dat blijkt ook uit de andere vertalingen uit diezelfde periode, voornamelijk uit het Frans. Waarom is er dan niet meer van Buysse vertaald? Om hierop een antwoord te formuleren moeten we helaas vooral een beroep doen op speculatie, maar het valt niet te ontkennen dat het Buysse door toedoen van een aantal specifiek Russische omstandigheden niet meezat. Omstreeks de eeuwwisseling kende maar een beperkt aantal Russen voldoende Nederlands om literatuur te vertalen, bovendien focusten die weinigen die het zich konden permitteren om met literair

vertalen bezig te zijn, liever op auteurs die al enige bekendheid genoten, zoals Multatuli en Heijermans. Die spraken het publiek ook nog net iets meer aan in de woelige aanloop naar de Eerste Wereldoorlog en het revolutiejaar 1917. Na de revolutie waren de omstandigheden in Rusland (ondertussen de Sovjetunie geworden) zo mogelijk nog ongunstiger en vanaf 1930 ging de interesse voor vertaalde Westerse literatuur snel bergafwaarts, ten gunste van de 'proletarische' literatuur die de politiek van de nieuwe bolsjevistische leiders moest dienen. Dat Buysse in die jaren niet meer vertaald is, moeten we tegen die achtergrond eerder beschouwen als een compliment voor zijn schrijverschap dan als een tegenslag.

Bibliografie

- Buysse Cyriel. 'Het hofje' In: Buysse Cyriel. *Verzameld werk*. Deel 4. Brussel: Manteau. 1974: 1127-1141.
- Buysse Cyriel. *Zoals het was...* In: Buysse Cyriel. *Verzameld werk*. Deel 3. Brussel: Manteau. 1974: 143-363.
- Buysse Cyriel. *C'était ainsi...* (traduit du Flamand par l'auteur) Paris: Rieder. 1921. (digitale uitgave 2003. <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10346/pg10346.html>)
- Bejs Kirill - Бейс Кирилл.
'Благотворительное дело: рассказ'. *Вестник иностранной литературы: ежемесячный литературно-исторический журнал*, 1907, с.231-239 (Миниатюры), Пер.: Полторацкая-Вейнберг А.
- Vjuiss Siriël' - Бюисс Сириэль.
Так было... Перевод с французского Д.Г. Лившиц; под редакцией Н.О. Лернера. Ленинград: Рабочее издательство «Прибой». 1927.
- Aron 1995
Aron, Paul. *La littérature prolétarienne en Belgique francophone depuis 1900*. Bruxelles: Editions Labor. 1995.
- Bezemer 1994
Bezemer J.W. *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Gorbatsjov*. Amsterdam: van Oorschot. 1994.
- Ermolovič 2005
Ермолович Д.И. *Имена собственные: теория и практика межязыковой передачи*. Москва: Р. Валент. 2005 (Eigennamen: theorie en praktijk van de interlinguale weergave)
- Evenepoel en Van Poucke 2009
Evenepoel Stefaan, Van Poucke Piet. 'Waar eindigt dat ? Over cultuurspecifieke referenties en literair vertalen'. In : Hinderdael, Jookan, Verstraete, 2009: 83-100.
- Evenepoel, Stefaan - Rooryck, Guy - Verstraete, Heili (eds.). *Taal en cultuur in vertaling. De wereld van Cees Nooteboom*. Antwerpen : Garant. 2004.
- Friedberg 1997
Friedberg Maurice. *Literary Translation in Russia. A Cultural History*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press. 1997.
- Gal 1997
Галь Н. Я. *Воспоминания. Статьи. Стихи. Письма. Библиография*. Москва: АРГО-РИСК. 1997. (Herinneringen. Artikels. Gedichten. Brieven. Bibliografie). <http://www.vavilon.ru/noragal/sbornik.html>
- Hinderdael Michaël, Jookan Lieve, Verstraete Heili (eds.). *De aarde heeft kamers genoeg. Hoe vertalers omgaan met culturele identiteit in het werk van Erwin Mortier*. Antwerpen/Apeldoorn : Garant. 2009.
- Kratkaja lit. enc. 1962-1978
Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. Москва: Советская энциклопедия. 1962-1978. <http://feb-web.ru/feb/kle/default.asp> (Kleine literaire encyclopedie in 9 delen)
- Kukuškina 2011
Кукушкина Т.А. "К истории секции ленинградских переводчиков (1924-1932)". In : *Институты культуры Ленинграда на переломе от 1920-х к 1930-м годам: Материалы проекта*, с.638-682. СПб : Институт Русской литературы (Пушкинский дом) РАН. 2011. (De geschiedenis van de Leningradse Vertalersafdeling, 1924-1932) <http://www.pushkinskiydom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=5HtkE57-j-c%3D&tabid=10460>
- Lit. enc. 1929-1939
Литературная энциклопедия: В 11 т. Москва: ОГИЗ РСФСР, Советская энциклопедия. 1929-1939. (Literaire encyclopedie in 11 delen)
- MORP 1969
Из истории Международного объединения революционных писателей. Литературное наследство. Т.81. Москва: Наука. 1969. (Geschiedenis van de Internationale vereniging van revolutionaire schrijvers)

Pesis 1927

Песис Б. А. 'Сириэль Бюисс. Так было...'. In: *Печать и революция*, 1927, кн.5, с.218-219. (Cyriel Buysse. *Zoals het was...*)

Scheltjens 2003

Scheltjens Werner. *Bibliografie van de Nederlandse literatuur in Russische vertaling*. Peterburg: Aleteja. 2003.

Troyat 1985

Troyat Henri. *Tourgueniev*. Paris: Flammarion. 1985.

Van Doorslaer 2000

van Doorslaer Luc. '“Ein Rembrandt in Worten”. Het werk van Cyriel Buysse in Duitse vertaling'. In: *Mededelingen Cyriel Buysse Genootschap XVI*. Gent. 2000: 141-200.

Van Parys 1997a

van Parys Joris. 'Verre neven, naaste vriend. Cyriel Buysse, Frans Masereel en hun Franse vriend Léon Bazalgette'. In: *Mededelingen Cyriel Buysse Genootschap XIII*. Gent. 1997: 7-42.

Van Parys 1997b

van Parys Joris. '“Cher Bazal” Een portret in brieven van Léon Bazalgette (1873-1928)'. In: *Mededelingen Cyriel Buysse Genootschap XIII*. Gent. 1997: 43-86.

Van Parys 2007

van Parys Joris. 2007. *Het leven, niets dan het leven. Cyriel Buysse & zijn tijd*. Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet/Atlas.

Verstraete 2004

Verstraete Heili. 'Het onvertaalbare vertaald. De Russische vertaalwetenschap over equivalentloos lexicon'. In: Evenepoel, Rooryck, Verstraete 2004: 23-38.

Verstraete 2009

Verstraete Heili. 'Van seizoenarbeiders en andere nomaden. Streuvels en de Russische literatuur'. In: *Jaarboek XV van het Stijn Streuvels genootschap*. Kortrijk. 2009: 67-97.

Verschenen in : *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap XXVIII (23-75)*